

Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Ο ΚΟΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΣΤΗ ΒΕΝΕΤΙΑ (13ος-18ος αι.)

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΑΤΣΟΥΚΑΣ

Επιβλέπουσες καθηγήτριες:

ΑΝΔΡΟΝΙΚΗ ΔΙΑΛΕΤΗ

ΡΙΚΑ ΜΠΕΝΒΕΝΙΣΤΕ

Βόλος – Ιούνιος 2021

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στόχο της συγκεκριμένης πτυχιακής εργασίας αποτελεί η παρουσίαση του «κόσμου της εργασίας» στην Βενετία κατά την μεσαιωνική και πρώιμη νεότερη περίοδο. Επιπλέον η εργασία αποσκοπεί να αναδείξει τις διάφορες προοπτικές επαγγελματικής ενασχόλησης των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων που διέμεναν στη Βενετία. Στο πρώτο μέρος της εργασίας θα αναδείξω το σύστημα μέσα από το οποίο οργανώνονταν η εργασία ενός υψηλού ποσοστού του βενετικού λαού (*popolo*), αυτό των συντεχνιών. Το δεύτερο μέρος της εργασίας είναι αποκλειστικά αφιερωμένο στην γυναικεία εργασία και στις προοπτικές που δίνονταν στις πληβείες γυναίκες, όσον αφορά την επαγγελματική ενασχόληση. Στο τρίτο και τελευταίο μέρος γίνεται λόγος για τις λιγότερο προσοδοφόρες βαθμίδες εργασίας. Συγκεκριμένα, για το ανειδίκευτο εργατικό δυναμικό, το οποίο εξετάζεται μέσω της της μελέτης του παραδείγματος των οικιακών υπηρετών και υπηρετριών (που αποτελούσαν μεγάλο μέρος αυτού) και των δημοσίων ναυπηγών που εργάζονταν στα κρατικά ναυπηγεία της πόλης. Μέσα από την εργασία, εκτός από την παρουσίαση των ετερογενειών των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων της Βενετίας θα προσπαθήσω να προσεγγίσω το κατά πόσο μέσω της εργασίας η βενετική κυβέρνηση κατάφερε να οριοθετήσει και να ελέγξει τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα. Η εργασία είναι αποκλειστικά αφιερωμένη στην βενετική μητρόπολη και στόχος της δεν είναι η ανάλυση των αντίστοιχων θεματικών στις βενετικές κτήσεις.

Λέξεις κλειδιά: Εργασία, Βενετία, , πληβείοι, μεταποίηση, ναυπηγείο, συντεχνίες, πατρίκιοι, μαγεία, υφαντουργία, ανειδίκευτοι εργάτες, υπηρέτες, φύλο.

Ευχαριστίες:

Θα ήθελα να ευχαριστήσω την επόπτρια
καθηγήτρια της εργασίας μου, Ανδρονίκη
Διαλέτη για την συνεργασία και την
υποστήριξη, για την εκπόνηση της
συγκεκριμένης εργασίας.

«Υπεύθυνη Δήλωση μη λογοκλοπής και ανάληψης προσωπικής ευθύνης»

Με πλήρη επίγνωση των συνεπειών του νόμου περί πνευματικών δικαιωμάτων, και γνωρίζοντας τις συνέπειες της λογοκλοπής, δηλώνω υπεύθυνα και ενυπογράφως ότι η παρούσα εργασία με τίτλο «Ο ΚΟΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΣΤΗ ΒΕΝΕΤΙΑ (13ος-18ος αι.)» αποτελεί προϊόν αυστηρά προσωπικής εργασίας και όλες οι πηγές από τις οποίες χρησιμοποίησα δεδομένα, ιδέες, φράσεις, προτάσεις ή λέξεις, είτε επακριβώς (όπως υπάρχουν στο πρωτότυπο ή μεταφρασμένες) είτε με παράφραση, έχουν δηλωθεί κατάλληλα και ευδιάκριτα στο κείμενο με την κατάλληλη παραπομπή και η σχετική αναφορά περιλαμβάνεται στο τμήμα των βιβλιογραφικών αναφορών με πλήρη περιγραφή. Αναλαμβάνω πλήρως, ατομικά και προσωπικά, όλες τις νομικές και διοικητικές συνέπειες που δύναται να προκύψουν στην περίπτωση κατά την οποία αποδειχθεί, διαχρονικά, ότι η εργασία αυτή ή τμήμα της δεν μου ανήκει διότι είναι προϊόν λογοκλοπής.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	6
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ , ...	10
Κεφάλαιο πρώτο: ΤΑ ΕΙΔΗ ΤΩΝ ΣΥΝΤΕΧΝΙΩΝ, Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥΣ ΚΑΙ ΟΙ ΒΑΣΙΚΕΣ ΤΟΥΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΕΣ ΣΤΗΝ ΒΕΝΕΤΙΑ (13ος-18ος ΑΙ.)	11
Κεφάλαιο δεύτερο: Η ΙΕΡΑΡΧΙΑ ΤΩΝ ΣΥΝΤΕΧΝΙΩΝ ΚΑΙ Ο ΕΛΕΓΧΟΣ ΤΟΥΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΒΕΝΕΤΙΚΗ ΚΡΑΤΙΚΗ ΕΞΟΥΣΙΑ.....	20
ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ ,.....	27
Κεφάλαιο πρώτο: ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑ ΣΤΗΝ ΠΡΩΙΜΗ ΝΕΟΤΕΡΗ ΒΕΝΕΤΙΑ.....	27
ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ ,.....	45
Κεφάλαιο πρώτο: ΟΙΚΙΑΚΟΙ ΥΠΗΡΕΤΕΣ/ΤΡΙΕΣ, ΤΟ ΑΝΕΙΔΙΚΕΥΤΟ ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΔΥΝΑΜΙΚΟ ΤΗΣ ΒΕΝΕΤΙΑΣ.....	45
Κεφάλαιο δεύτερο: ARSENALOTTI: ΟΙ ΝΑΥΤΕΡΓΑΤΕΣ ΤΗΣ ΒΕΝΕΤΙΑΣ.....	53
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	61
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	63

ΕΙΣΑΓΩΓΗ:

Από τον 11ο αιώνα, -όταν διαμορφώνεται η πόλη - , μέχρι και τον 14ο αιώνα, στυλοβάτες της βενετικής οικονομίας, υπήρξαν το εμπόριο και η ναυτιλία. Η συμμαχία του Βυζαντινού αυτοκράτορα Αλέξιου Α Κομνηνού με τη Βενετία (11^{ος} αι.), βοήθησε στο να δημιουργηθεί ένα ευνοϊκό κλίμα το οποίο διευκόλυνε την εμπορική εξάπλωση των βενετών προς την Αδριατική θάλασσα. Με την ΄Δ σταυροφορία, οι βενετοί κατόρθωσαν να εγκαθιδρύσουν εμπορικές βάσεις στην ανατολική μεσόγειο, γεγονός που οδήγησε στον έλεγχο ενός σημαντικού τμήματος των εμπορικών δρόμων της Μεσογείου. Μέχρι τον 15ο αιώνα, οι βενετοί κατόρθωσαν να προσαρτήσουν στην αυτοκρατορία τους σημαντικής εμπορικής σημασίας κτήσεις, όπως τις δαλματικές ακτές, τα Ιόνια νησιά, μέρος της Πελοποννήσου, την Εύβοια και την Κρήτη, ενώ εμπορικής σημασίας λιμάνια σε ολόκληρη την λεκάνη της μεσογείου, την Αδριατική, καθώς και την μαύρη θάλασσα χρησιμοποιούταν ως εμπορικοί σταθμοί από την αυτοκρατορία.¹

Είδη από τον 15ο αιώνα αναδεικνύονται νέες ισχυρές εμπορικές δυνάμεις στην περιοχή της μεσογείου. Η ισχυρή παρουσία των πορτογάλων και εν συνεχεία λοιπών ισχυρών εμπορικών δυνάμεων όπως η Ισπανία, η Ολλανδία και η Αγγλία κατά την πρώιμη νεότερη περίοδο σε εμπορικούς δρόμους που βρισκόταν υπό τον έλεγχο των βενετών, έπληξαν την εμπορική δραστηριότητα των βενετών. Επιπλέον η απώλεια σημαντικών βενετικών κτήσεων και λιμανιών ως αποτέλεσμα των συνεχόμενων ηττών της βενετικής αυτοκρατορίας από τους Οθωμανούς κατά την διάρκεια των βενετο-τουρκικών πολέμων (15ος-16ος αιώνα): περιόρισε σημαντικά την εμπορική δραστηριότητα των βενετών στην λεκάνη της Μεσογείου. Ακόμη η δημιουργία φθινών

---

¹ Διαλέτη, Α. (2015), «Από την εμπορική ηγεμονία στην πρωτοεκβιομηχάνιση: μετασχηματισμοί και προσαρμογές μεταξύ τοπικής και διεθνούς οικονομίας», στο Α. Διαλέτη, Γ. Πλακωτός, Α. Πούπου, *Ιστορία της Βενετίας και της Βενετικής Αυτοκρατορίας, 11ος-18ος αι.* Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, 113-114.

απομιμήσεων βενετικών προϊόντων από ανταγωνιστικές δυνάμεις, ανάγκασαν την βενετική ελίτ να αναζητήσει νέες οικονομικές δραστηριότητες εκτός του εμπορίου.²

Έτσι οι βενετοί πατρίκιοι στράφηκαν προς την βιοτεχνία και την γεωργία. Ο βενετικός μεταποιητικός τομέας από τον 15ο αιώνα, γνώρισε σημαντική άνθηση, ενώ ήδη από τον 14ο αιώνα παρατηρήθηκε μια στροφή προς τον γεωργικό τομέα. Σε αυτό συνέβαλε η κατάκτηση της Ιταλικής ενδοχώρας από τους Βενετούς (15^{ος} αι.), γεγονός που προσέφερε καλλιεργήσιμα εδάφη και πρώτες ύλες στην αυτοκρατορία. Η υαλουργία, η τυπογραφία και η υφαντουργία, αποτελούσαν κλάδους που ευδοκίμησαν σημαντικά κατά την πρώιμη νεότερη περίοδο στη Βενετία. Ιδιαίτερη σημασία δίνονταν στις μεθόδους παραγωγής, ενώ η ίδια η παραγωγή και η πώληση των βενετικών προϊόντων γινόταν μέσα από συγκεκριμένο θεσμικό πλαίσιο -το οποίο θα αναλυθεί εκτενέστερα στο κύριο μέρος της εργασίας-. Γενικότερα ως επιχειρηματικές δραστηριότητες και η μεταποίηση, αλλά και η γεωργία ενείχαν λιγότερο ρίσκο από το εμπόριο.³

Όσον αφορά την κοινωνική διαστρωμάτωση της πόλης, στην κορυφή της πυραμίδας βρισκόταν ο Δόγης, με πολιτική και θρησκευτική εξουσία. Κύριο διοικητικό όργανο αποτελούσε το μεγάλο συμβούλιο -*Maggior Consiglio*-. Το μεγάλο συμβούλιο αποτελούνταν από αριστοκρατικές επιφανείς βενετικές οικογένειες, ενώ τα μέλη του συμβουλίου υπηρετούσαν ισόβια. Τα ονόματα των ευγενών υπηκόων -*nobili*- εγγράφονταν στην «χρυσή βίβλο» Από τα τέλη του 13ου με αρχές 14ου αιώνα και οι τίτλοι ευγένειας υπήρξαν κληρονομικοί. Λόγω των μαζικών εγγραφών στην «χρυσή βίβλο», σταμάτησαν οι εγγραφές, αυστηροποιήθηκαν τα κριτήρια κατά τα οποία μπορούσε κανείς να χαρακτηριστεί ευγενής, ενώ μόνο υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις μπορούσε κανείς να γίνει μέλος του μεγάλο συμβουλίου. Κατά γενικό κανόνα τα μέλη της ελίτ

---

² Διαλέτη, Α. 121-123.

³ Διαλέτη, Α. 129-130, 135.

εργάζονταν ως έμποροι, στο εμπόριο μακρινών αποστάσεων. Αρκετοί ευγενείς υπήκοοι κατείχαν γη, ενώ ορισμένοι υπηρέτησαν ως διοικητές σε κάποια από τις βενετικές κτήσεις, είτε ως διπλωμάτες. Επιπλέον η έννοια της αριστοκρατίας, ήταν άρρηκτα συνδεδεμένη με την τέχνη του πολέμου.⁴

Ευκατάστατοι, αλλά όχι ευγενείς υπήκοοι, ανήκαν στο κοινωνικό στρώμα των πολιτών, (cittadini). Επειδή οι εγγραφές στην «χρυσή βίβλο» κατά τα τέλη του 13ου με αρχές 14ου αιώνα είχαν αυστηροποιηθεί, έπρεπε να υπάρχει θεσμικός διαχωρισμός μεταξύ του κοινωνικού στρώματος των πληβείων και των ευκατάστατων υπηκόων, -που σε ορισμένες περιπτώσεις διέφεραν από τους ευγενείς μόνο ως προς την καταγωγή και τους τίτλους ευγενείας. Από τον 18ο αιώνα τα μέλη του συγκεκριμένου κοινωνικού στρώματος εγγράφονταν στην «αργυρή βίβλο», ενώ μπορούσαν να υπάρξουν επιγαμίες μεταξύ των «nobili» και των «cittadini», αλλά και μεταξύ των πληβείων και των πολιτών. Οι cittadini δραστηριοποιούνταν επαγγελματικά στον χώρο του εμπορίου, αλλά κυρίως και σε επαγγέλματά που απαιτούνταν ακαδημαϊκή μόρφωση, όπως αυτό του ιατρού, του συμβολαιογράφου, ή του δικηγόρου. Υψηλόβαθμοι «cittadini» αναλάμβαναν επίσης θέσεις σε κρατικές υπηρεσίες.⁵

Το μεγαλύτερο μέρος του λαού της Βενετικής αυτοκρατορίας διαχρονικά, απάρτιζε η τάξη των πληβείων -popolo-. Το συγκεκριμένο κοινωνικό στρώμα υπήρξε ιδιαίτερα ετερογενές. Οι υπήκοοι που ανήκαν σε αυτό δεν είχαν τα ίδια δικαιώματα, ούτε την ίδια κοινωνική θέση, αλλά ούτε λάμβαναν και τις ίδιες χρηματικές απολαβές. Μεγάλο μέρος του κοινωνικού στρώματος αυτού ζούσε στα όρια της φτώχειας και της επιβίωσης. Συγκεκριμένα, ανειδίκευτοι εργάτες και

---

⁴ Διαλέτη, Α. (2015), «Κυβερνώντες και κυβερνώμενοι: ιδεολογία, πολιτική ισχύς και κοινωνικές ιεραρχίες στη μητρόπολη και στην αυτοκρατορία στο Α. Διαλέτη, Γ. Πλακωτός, Α. Πούπου, *Ιστορία της Βενετίας και της Βενετικής Αυτοκρατορίας, 11ος-18ος αι.* Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, 74-75, 77.

⁵ Διαλέτη, Α. 79-81.

γυναίκες εργαζόμενες βρίσκονταν αρκετά χαμηλά στην κλίμακα όσον αφορά τις χρηματικές απολαβές που λάμβαναν. Επιπλέον αρκετά χαμηλόμισθοι ήταν και οι κρατικοί υπάλληλοι (ναυτεργάτες του arsenale). Σε καλύτερη θέση κοινωνικά και οικονομικά βρίσκονταν οι τεχνίτες, οι οποίοι στελέχωναν τις συντεχνίες. Ένα σημαντικό ποσοστό της τάξης των πληβείων πάντως, ζούσε στο περιθώριο και απασχολούνταν επαγγελματικά σε περιστασιακές εργασίες με χαμηλές απολαβές, ενώ ένα επίσης σημαντικό ποσοστό πληβείων υπηκόων της Βενετίας μαστίζονταν από την ανεργία.⁶

Κατά την προ-βιομηχανική περίοδο, στην Ευρώπη γενικότερα, ο θεσμός την εργασίας διέφερε σημαντικά με αυτόν της βιομηχανικής και κατ' επέκταση σύγχρονης περιόδου. Τα ωράρια και οι μισθοί δεν ήταν σταθερά, ενώ υπήρξε συχνό το φαινόμενο εργαζόμενοι να απασχολούνται σε πολλές διαφορετικές εργασίες κατά την διάρκεια της ζωής τους.⁷

Σκοπός της συγκεκριμένης πτυχιακής εργασίας, όπως μαρτυρά και ο τίτλος της, είναι η ανάδειξη του λεγόμενου βενετικού «κόσμου της εργασίας», από τον 13ο μέχρι και τον 18ο αιώνα. Ως «κόσμος της εργασίας», ορίζεται μέρος του κοινωνικού στρώματος της πόλης, που δεν άνηκε ούτε στην τάξη των ευγενών -nobili-, ούτε στην τάξη των πολιτών -cittadini-, αλλά σε αυτή των πληβείων -popolo-. Το συγκεκριμένο κοινωνικό στρώμα δεν ήταν ομοιόμορφο. Στο κύριο μέρος της εργασίας, θα παρουσιάσω κυρίως τις βασικές δομές, μέσα από τις οποίες οργανώνονταν και ελέγχονταν η εργασία πληβείων της πόλης και τις δυνατότητες επαγγελματικής ενασχόλησης που υπήρχαν, όσον αφορά την τάξη των πληβείων της Βενετίας κατά τα μεσαιωνικά και πρώιμα νεότερα χρόνια. Επιπλέον, έμφαση θα δοθεί στην ετερογένεια που χαρακτήριζε το συγκεκριμένο

---

⁶ Διαλέτη, Α. 81-83.

⁷ Kamen, F. (2002), *Πρώιμη Νεότερη ευρωπαϊκή ιστορία*, (μτφ) Ε, Καλογιάννη, Αθήνα: Μεταίχμιο, 76-77.

κοινωνικό στρώμα. Θα παρουσιαστούν οι βαθμίδες ιεράρχησης που υπήρχαν μεταξύ των πληβείων, αναφορικά με την εργασία τους.

Μέρος Πρώτο:

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο: ΤΑ ΕΙΔΗ ΤΩΝ ΣΥΝΤΕΧΝΙΩΝ, Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥΣ ΚΑΙ ΟΙ ΒΑΣΙΚΕΣ ΤΟΥΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΕΣ ΣΤΗΝ ΒΕΝΕΤΙΑ (13ος-18ος ΑΙ.)

Οι πληβείοι αποτελούσαν περίπου το 90% του συνολικού πληθυσμού της πόλης, ενώ κοινό χαρακτηριστικό της συγκεκριμένης κοινωνικής ομάδας ήταν ότι τα μέλη της αποκλείονταν από τις πολιτικές διαδικασίες, ούτε μπορούσαν να λάβουν πολιτικές αποφάσεις. Το μεγαλύτερο μέρος της τάξης των «ρορολο» απαρτιζόταν από ανειδίκευτο εργατικό δυναμικό. Μισθωτούς ανειδίκευτους εργάτες δηλαδή, οικιακούς υπηρέτες και ανέργους που ζούσαν κάτω από τα όρια της φτώχειας. Ένα σημαντικό ποσοστό όμως του κοινωνικού στρώματος των πληβείων αποτελούνταν από τεχνίτες, μικρέμπορους ή και μάστορες. Αυτοί οικονομικά υπερέπευαν του ανειδίκευτου εργατικού δυναμικού, ενώ όπως και στην υπόλοιπη Ευρώπη, έτσι και στην Βενετία ήταν οργανωμένοι σε συντεχνίες.⁸ Σπάνια βρισκόνταν σε οικονομική εξαθλίωση, αλλά ούτε είχαν την δυνατότητα να δημιουργήσουν περιουσίες αντίστοιχες των εμπόρων και των πατρικίων της πόλης. Στην Βενετία συναντάμε συντεχνίες είδη από τον 12ο αιώνα.⁹ Οι συντεχνίες κατάφεραν να επιβιώσουν ως θεσμοί, μέχρι και τις αρχές του 19^{ου} αιώνα.¹⁰

---

⁸ Διαλέτη, Α. 81-82.

⁹ McCray, P. (1999). *Glassmaking in Renaissance Venice: The Fragile Craft*, Νέα Υόρκη: Ashgate Publishing, 23.

¹⁰ Patricia, A. (2011), «An Undisciplined Activity? Lace Production in Early Modern Venice», στο: Buchner, T, Hoffmann-Rehnitz, P, R (επιμ), *Shadow Economies and Irregular Work in Urban Europe*. Βιέννη: LIT Verlag, 63.

Αντίθετα με άλλες ευρωπαϊκές μεσαιωνικές πόλεις, στην Βενετία οι έμποροι και οι επαγγελματίες που σχετίζονταν με το εμπόριο δεν οργανώνονταν σε συντεχνίες. Με την εμπορική δραστηριότητα – η οποία υπήρξε ο βασικός πυλώνας της βενετικής οικονομίας την περίοδο από τον 13ο – 15ο αιώνα.¹¹ - σχετίζονταν τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα της πόλης. Η συντεχνιακή οργάνωση υπήρχε μόνο σε επαγγελματικές δραστηριότητες με τις οποίες ασχολούνταν οι πληβείοι κάτοικοι της Βενετίας, ενώ σύμφωνα με ορισμένες μελέτες, οι συντεχνίες αποσκοπούσαν στον έλεγχο της οικονομίας αλλά και του σώματος των τεχνιτών από την ελίτ της πόλης και στην αποφυγή συγκρούσεων μεταξύ του κεφαλαίου και του εργατικού δυναμικού της Βενετίας.¹² Συγκριτικά με άλλες πόλεις οι εξεγέρσεις των κατώτερων στρωμάτων στη Βενετία υπήρξαν λιγιστές και σπάνια εκφράστηκε μαζική δυσαρέσκεια από το κοινωνικό στρώμα των πληβείων.¹³

Στην μεσαιωνική και την πρώιμη νεότερη Βενετία συναντάμε δύο είδη συντεχνιακής οργάνωσης. Τις «arti» -οι οποίες αποτελούν κατά κύριο λόγο επίκεντρο του συγκεκριμένου κεφαλαίου- και τις «scuole». Ως «arti» ορίζονται οι ενώσεις που απαρτίζονταν από μέλη που ασκούσαν την ίδια εργασία ακολουθώντας μια κοινή πρακτική, ενώ ως «scuole» θρησκευτικές οργανώσεις οι οποίες απαρτίζονταν από μέλη πολλών διαφορετικών επαγγελμάτων.¹⁴ Ανάλογα με την εξειδίκευση που υπήρχε σε έναν επαγγελματικό κλάδο, οι συντεχνίες -arti- υποδιαιρούνταν. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η συντεχνία των γουναράδων που χωριζόταν στην «ars pona» και την «ars vetera», ή των ιατρών που υποδιαιρούταν στην συντεχνία των χειρούργων και των θεραπευτών.¹⁵ Ο κατακερματισμός υπήρξε αισθητά εντονότερος κατά τον 17ο και 18ο αιώνα. Αιτία των συνεχών υποδιαιρέσεων των συντεχνιών υπήρξε η εξειδίκευση και η ανάγκη για πιο

¹¹ Lane, F.S. (2007), *Βενετία η θαλασσοκράτειρα*, (μτφ) Κ. Κουρεμένος, (επιμ), Γ. Παγκράτης, Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 160.

¹² McKenney, R, 3.

¹³ Garrett, M. (200), *Venice*, Νέα Υόρκη: Interlinked books, 230.

¹⁴ McCray, P, 23.

¹⁵ McKenney, R, 4-5.

εξειδικευμένο εργατικό δυναμικό. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η συντεχνία των κατασκευαστών που υποδιαιρέθηκε μεταξύ των επεξεργαστών μαλλιού και κατασκευαστών γυαλιού.¹⁶

Ο ρόλος των συντεχνιών δεν ήταν σε καμία περίπτωση μονόπλευρος. Οι συντεχνίες υπήρξαν συνδεδεμένες με πολλές και διαφορετικές πτυχές της ζωής και της οργάνωσης της πόλης, οικονομικές, διοικητικές, και θρησκευτικές. Οι «arti» αποτέλεσαν γενικότερα ένα μέσο πειθάρχησης των βιοτεχνών, των τεχνιτών και των ιδιοκτητών εργαστηρίων όσον αφορά την ποιότητα, την ποσότητα παραγωγής και την τιμή ενός προϊόντος. Προσέφεραν δηλαδή στην κυβέρνηση τη δυνατότητα εποπτείας και ρύθμισης της παραγωγής, της αγοράς της πόλης καθώς και της θέσπισης κανονισμών γύρω από αυτά τα ζητήματα. Επιπλέον οι συντεχνίες είχαν ρόλο μεσολαβητή για την επίλυση διάφορων μεταξύ των τεχνιτών.¹⁷ Η βενετική κυβέρνηση μέσω των συντεχνιών κατόρθωσε να ελέγξει την προσφορά και την ζήτηση ενός προϊόντος: πρόκειται δηλαδή για ένα σύστημα που η αγορά ελέγχεται από το κράτος. Οι συντεχνίες προσπάθησαν όσο ήταν δυνατό να ελέγξουν και να μειώσουν την απόκλιση μεταξύ της προσφοράς και της ζήτησης ενός προϊόντος. Ένας από τους σκοπούς που εξυπηρετούσαν οι συντεχνίες, ήταν η διατήρηση της ποιότητας των βενετικών προϊόντων σε ένα υψηλό επίπεδο.¹⁸ Ένας από τους σκοπούς που εξυπηρετούσαν οι συντεχνίες, ήταν η διατήρηση της ποιότητας των βενετικών προϊόντων σε ένα υψηλό επίπεδο.¹⁹ Το βενετικό κράτος στην ουσία, μέσω των συντεχνιών χορηγούσε μονοπώλια. Αποφάσιζε αφενός ποιοι παρήγαγαν ένα προϊόν· ενώ αφετέρου επειδή οι βενετικές συντεχνίες εστίαζαν κατά κύριο λόγο στην ποιότητα ενός προϊόντος,²⁰ κάτι που ήταν άμεσα συνδεδεμένο με

---

¹⁶ Mocarelli, A. (2008), *Guilds Reappraised: Italy in the Early Modern Period*. *International Review of Social History*, 53 (S16), 167.

¹⁷ McCray, P, 23.

¹⁸ Mocarelli, A, 175.

¹⁹ McKenney, R. 14.

²⁰ Lane, F.S 175.

τον τρόπο παραγωγής τους, τιμωρούνταν η αποκάλυψη των μεθόδων παραγωγής ενός προϊόντος από τα μέλη των συντεχνιών.²¹ Ιδιαίτερα σε περιπτώσεις που αφορούσαν συγκεκριμένα προϊόντα όπως το βενετικό γυαλί, απαγορεύονταν η πώληση των προϊόντων αυτών εκτός της Βενετίας και ούτε οι τεχνίτες μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν τις τεχνικές αυτές σε περίπτωση που εργάζονταν εκτός της πόλης.²² Σε αρκετές περιπτώσεις συγκεκριμένες οικογένειες ταυτίστηκαν με συγκεκριμένες συντεχνίες, με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί ένα σύστημα παρόμοιο με αυτό των καστών. Παρατηρήθηκε δηλαδή ότι οι απόγονοι των μελών των συντεχνιών συνήθως ακολουθούσαν την ίδια εργασία με αυτή του πατέρα τους ως μέλη της ίδιας συντεχνίας.²³ Γενικότερα το συντεχνιακό σύστημα οδήγησε, ιδιαίτερα κατά τον μεσαίωνα σε πλήρη εξάλειψη του ανταγωνισμού, αφού η εργασία αναθέτονταν σε συγκεκριμένο εργατικό δυναμικό.²⁴

Δεν επιτράπηκε σε πολλές περιπτώσεις να αυξηθεί η παραγωγή ενός προϊόντος με αντίτιμο την υποβάθμιση της ποιότητας του, ούτε και να εφαρμοστούν νέες πρωτοποριακές μέθοδοι παραγωγής για την παραγωγή ενός προϊόντος. Για αυτόν τον λόγο ιστορικοί έχουν χαρακτηρίσει την Βενετία ως μη ανεκτική προς τις καινοτομίες όσον αφορά την μέθοδο παραγωγής των προϊόντων αυτών. Ιδιαίτερα όσον αφορά βενετικά προϊόντα, που θεωρούνταν ποιοτικά ανώτερα από αυτά που εξήγαγαν άλλες πόλεις, όπως το βενετικό γυαλί -*murano*-, ή το μετάξι, οι βενετικές αρχές υπήρξαν ιδιαίτερα αυστηρές όσον αφορά την διατήρηση της διαδικασίας παραγωγής τους και την διατήρηση της ποιότητάς τους. Ορμώμενοι από την αυστηρότητα των αρχών της πόλης μερικοί ιστορικοί θεωρούν, πως η μη προσαρμοστικότητα της Βενετίας στις νέες μεθόδους παραγωγής, οδήγησε ανταγωνίστηκες αγορές, όπως αυτή της

---

²¹ Thayer, R, W. (1908). *A short history of Venice*, Βοστώνη: Houghton, Mifflin, 94.

²² Brown, P, F. (1997). *Art and life in Renaissance Venice*, Νέα Υόρκη: Prentice Hall, 46.

²³ Brown, P, F, 46.

²⁴ Renard, G. (1918). *Guilds in the Middle Ages*, Λονδίνο: G. Bell and sons, ltd, 37.

Αγγλίας, ή της Ολλανδίας, να υπερτερήσουν όσον αφορά το εξωτερικό εμπόριο κατά την πρώιμη νεότερη περίοδο.²⁵ Το ζήτημα κατά πόσο οι βενετικές συντεχνίες, όσον αφορά την βιοτεχνική παραγωγή υπήρξαν συμβατές ή μη με την τεχνολογική ανάπτυξη, είναι εντούτοις αμφιλεγόμενο και έχει διχάσει τους ιστορικούς.²⁶

Παρόλα αυτά δεν βασίστηκε εξ ολοκλήρου η παραγωγή της Βενετίας και κατ' επέκταση το εμπόριο στο συντεχνιακό σύστημα. Σε ορισμένες περιπτώσεις έμποροι βασίστηκαν στην αγορά και την πώληση μεταχειρισμένων προϊόντων κάτι το οποίο εμφανίζεται ως εμπορική δραστηριότητα την πρώιμη νεότερη περίοδο. Είναι πραγματικότητα ότι μεγάλο μέρος της βιβλιογραφίας που πραγματεύεται ζητήματα γύρω από την παραγωγή της Βενετίας και το εμπόριο της Βενετίας, καλύπτει κυρίως προϊόντα τα οποία παραγόταν μέσω των συντεχνιών, όπως το γυαλί ή το μετάξι. Στην πραγματικότητα όμως ορισμένα προϊόντα που αποτελούσαν μεγάλο ποσοστό των εξαγωγών της Βενετίας δεν παράγονταν μέσω του συντεχνιακού συστήματος. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η δαντέλα, όπου τον 17^ο αιώνα αποτέλεσε σημαντικό μέρος των εσόδων της Βενετίας. Το συγκεκριμένο προϊόν παράγονταν κατά κύριο λόγο από γυναίκες που ανήκαν στην ίδια κοινωνική κατάσταση π.χ. ήταν μέλη ενός θρησκευτικού ινστιτούτου. Μπορεί να συμπεραθεί λοιπόν πως οι συντεχνίες, αφενός αποτέλεσαν σημαντικότερο μέσω της παραγωγής της Βενετίας, αφετέρου όμως δεν μονοπωλούσαν εντελώς την παραγωγή.²⁷

Οι μορφές των συντεχνιών που συναντάμε στην Βενετία από τον 13^ο αιώνα ήταν δύο. Αυτές που εκπροσωπούσαν κατά κύριο λόγο επιχειρηματίες ο οποίοι κατά κύριο λόγο στελέχωναν εργατικό δυναμικό, όπως κοσμηματοποιούς ή γιατρούς και αυτές που εκπροσωπούσαν μισθωτούς εργάτες πχ εργάτες που εργάζονταν σε οικοδομικά επαγγέλματα. Οι πρώτες είχαν μορφή

---

²⁵ McCray, P, 25.

²⁶ Mocarelli, A, 158.

²⁷ Patricia, A. 64-65.

εταιρικών συνεταιρισμών ενώ οι δεύτερες έμοιαζαν περισσότερο με τα μεταγενέστερα εργατικά συνδικάτα.²⁸ Στην πρώιμη νεότερη Βενετία συναντάμε τρία είδη συντεχνιών. Αυτές στις οποίες εντάσσονταν όσοι δραστηριοποιούνταν επαγγελματικά στον τομέα της πώλησης τροφίμων, αυτές στις οποίες εντάσσονταν όσοι σχετίζονταν επαγγελματικά με τον τομέα της μεταποίησης και αυτές που μέλη τους ήταν όσοι είχαν ως επάγγελμα την παροχή υπηρεσιών. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός πως και οι καλλιτέχνες εντάσσονταν σε αντίστοιχες με την εργασία τους συντεχνίες.²⁹ Από τον 15ο και κυρίως κατά τον 16ο και 17ο αιώνα και σε συνάρτηση με τους βενετο-τουρκικούς πολέμους το κέντρο βάρους της οικονομίας της Βενετίας μετατοπίστηκε από το εμπόριο στην βιοτεχνία, εξαιτίας του γεγονότος ότι πολλά λιμάνια στα οποία οι Βενετοί εξήγαγαν προϊόντα πέρασαν στον έλεγχο της Οθωμανικής αυτοκρατορίας.³⁰ Αυτό αποδεικνύεται και από το γεγονός ότι κατά την πρώιμη νεότερη περίοδο οι συντεχνίες που στελεχώνονταν από εργαζόμενους στον τομέα της μεταποίησης αποτέλεσαν το 48%-51% του συνόλου των βενετικών συντεχνιών.³¹

Ως «scuolle» ορίζονταν οι θρησκευτικές αδελφότητες της Βενετίας. Σκοπός των συγκεκριμένων θρησκευτικών αδελφοτήτων, ήταν ο ετήσιος εορτασμός αγίων, η ταφή και η τίμηση των νεκρών μελών μέσα από συγκεκριμένες τελετές. Η αλληλεγγύη μεταξύ των μελών μιας «scuolla» υπήρξε ιδιαίτερα σημαντική. Αυτό αποδεικνύεται από τις φιλανθρωπικές πράξεις των μελών των θρησκευτικών αδελφοτήτων, όπως την δημιουργία νοσοκομείων για τα μέλη των «scuolla» και την οικονομική υποστήριξη των αδύναμων οικονομικά μελών από τα οικονομικά ευκατάστατα, σε περίπτωση κάποιου ατυχήματος. Υπήρχε δηλαδή, ένα κοινό αίσθημα αλληλεγγύης και προσφοράς. Επειδή όσοι ανήκαν σε μια θρησκευτική αδελφότητα δεν

---

²⁸ Lane, F.S, 163.

²⁹ Brown, P, F,42.

³⁰ McKenney, R, 81.

³¹ McCray, P, 25.

ασκούσαν απαραίτητα κοινή επαγγελματική δραστηριότητα · οι θρησκευτικές αδελφότητες επιβεβαίωναν εν πολλοίς σχέσεις πατρωνίας μεταξύ των ανώτερων και κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων της πόλης της Βενετίας.³² Οι θρησκευτικές αδελφότητες συμμετείχαν ενεργά στα ετήσια λατρεύτηκα φεστιβάλ της πόλης. Αξιοσημείωτο μάλιστα, είναι το γεγονός, πως φορούσαν κοινή ενδυμασία κατά την διάρκεια των συγκεκριμένων εορτών.³³ Σύμφωνα με ιστορικούς, όπως ο Dr Muller η ύπαρξη και η δράση των «scuola» υπήρξε παράγοντας που συνέβαλε στην έλλειψη αναταραχών και συγκρούσεων στην πόλη. Η αλληλεγγύη που υπήρχε μεταξύ των μελών των «scuole», μπορούμε να υποθέσουμε πως άμβλυσε τις σχέσεις μεταξύ πληβείων και πατρικίων. Γενικότερα οι δράσεις των μελών των θρησκευτικών αδελφοτήτων ενσάρκωναν τα χριστιανικά ιδεώδη της εποχής, ενώ το κράτος και η εκκλησία ασκούσαν έλεγχο ως προς την ορθή λειτουργία και τις δράσεις των μελών της εκάστοτε «scuola».³⁴

Οι περισσότερες θρησκευτικές αδελφότητες της Βενετίας απαρτίζονταν από μέλη μιας συγκεκριμένης ενορίας της πόλης και είχαν μια συγκεκριμένη αίθουσα τελετών.³⁵ οι αδελφότητες αυτές ονομάζονταν -scuole piccole-.³⁶ Οι μεγαλύτερες θρησκευτικές αδελφότητες υπήρξαν οι «scuole grandi», των οποίων τα μέλη δεν ανήκαν σε μια συγκεκριμένη ενορία. Οι scuole grandi ήταν έξι, -μια σε κάθε περιφέρεια της πόλης. Αριθμούσαν εκατοντάδες μέλη και η φιλανθρωπική τους δραστηριότητα υπήρξε σημαντική. Οι «scuole» προηγούνται χρονικά των «arti». Στην ουσία οι «arti» στην πιο πρώιμη μορφή τους δημιουργήθηκαν από μια «μετάλλαξη» των θρησκευτικών αδελφοτήτων, όταν συγκεντρώθηκαν σε αυτές άτομα με κοινή επαγγελματική δραστηριότητα.³⁷

---

³² McKenney, R, 47-49.

³³ McKenney, R, 141.

³⁴ McKenney, R, 49.

³⁵ Brown, P, F,44.

³⁶ Διαλέτη, Α, 85.

³⁷ Lane, F.S, 162.

Όσον αφορά την ιεράρχηση μεταξύ των μελών των συντεχνιών, αυτή δεν υπήρξε ιδιαίτερα ευδιάκριτη κατά τον μεσαίωνα, καθώς ο μεταποιητικός τομέας δεν είχε αναπτυχθεί ιδιαίτερα στην Βενετία. Μέχρι και τον 15^ο αιώνα δεν υπήρχε διαχωρισμός μεταξύ μαστόρων και εργατών. Αντίθετα, σε άλλες ευρωπαϊκές πόλεις, όπως η Φλωρεντία, ή το Λονδίνο φαίνεται ότι υπήρχε ευδιάκριτη ιεράρχηση μεταξύ των εργατών και των μαστόρων, καθώς και βαθμίδες ανωτέρων και κατωτέρων μέσα στις συντεχνίες. Τον ύστερο μεσαίωνα και την πρώιμη νεότερη περίοδο η κατάσταση αυτή αλλάζει και η ιεραρχία στο πλαίσιο των συντεχνιών γίνεται πιο ξεκάθαρη.³⁸ Οι ανισότητες μεταξύ των μελών των «arti» υπήρξαν ιδιαίτερα έντονες κατά την πρώιμη νεότερη περίοδο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η συντεχνία των υφαντών. Συγκεκριμένα πλουσιότερα μέλη συνήθιζαν να προμηθεύουν με αργαλειούς οικονομικά ασθενέστερους συναδέλφους τους, ώστε να μπορέσουν να ανοίξουν την δικιά τους βιοτεχνία. Στην πραγματικότητα όμως κατέβαλλαν μερίδιο από τα κέρδη στους χρηματοδότες τους. Υπήρξαν δηλαδή κατά κάποιον τρόπο υπάλληλοι τους. -Σύμφωνα με τους κανονισμούς της πόλης υπήρχε ούτως η άλλως όριο για την ποσότητα των αργαλειών που μπορούσε κάθε υπήκοος να κατέχει-. Έτσι ενώ θεωρητικά υπήρχε οικονομική ισότητα μεταξύ των συντεχνιών, στην πράξη αυτό δεν συνέβαινε. Βενετοί προνομιούχοι προέβησαν σε τέτοιες πρακτικές, με αποτέλεσμα να εισπράττουν εισόδημα χωρίς να παράγουν και χωρίς να έχουν οποιαδήποτε επαφή με την χειρωνακτική εργασία.³⁹

Όσον αφορά τους μετανάστες που έρχονταν στην Βενετία με σκοπό την αναζήτηση εργασίας, αυτοί μπορούσαν να γίνουν μέλη των συντεχνιών υπό πολύ συγκεκριμένες προϋποθέσεις. Αρχικά οποιοσδήποτε ήθελε να ενταχθεί σε κάποια συντεχνία έπρεπε να θεωρείτε

---

³⁸ McKenney, R, 8.

³⁹ Mocarelli, A, 171.

ενετός υπήκοος. Απαραίτητο ήταν η κυβέρνηση να συναινέσει. Οι μετανάστες έπρεπε να βρίσκονται εγκατεστημένοι στην Βενετία για τουλάχιστον 25 χρόνια, ενώ όλο αυτό το διάστημα έπρεπε να καταβάλλουν φόρους στο βενετικό κράτος. Οι φόροι αυτοί συνήθως ήταν υψηλότεροι των ημεδαπών κατοίκων της πόλης.⁴⁰ Γυναίκες και μειονότητες, όπως οι Εβραίοι σπάνια γίνονταν δεκτοί ως μέλη συντεχνιών.⁴¹

Οι συντεχνίες υπήρξαν αδιαμφισβήτητα ένας βασικός τρόπος οργάνωσης και ελέγχου της εργασίας των πληθείων κατοίκων της πόλης. Αφενός υπήρξαν ετερογενείς, αλλά αφετέρου τα μέλη των συντεχνιών είχαν πολλά κοινά χαρακτηριστικά, ώστε να θεωρηθούν ένα κοινό κοινωνικό στρώμα της πόλης διαχρονικά. Στο εν λόγω κεφάλαιο έγινε κατά κύριο λόγο μια αναφορά στις βασικές λειτουργίες των συντεχνιών, στον σκοπό που εξυπηρετούσαν και στα είδη αυτών. Στο επόμενο κεφάλαιο θα αναλυθεί εκτενέστερα η δομή, η ιεραρχία και ο τρόπος με τον οποίο κατάφερε να επιβάλει η βενετική κυβέρνηση ρυθμίσεις και νομοθεσίες ώστε να τις ελέγξει και να τις χαλιναγωγήσει.

---

⁴⁰ Brown, H, F. (1907). *Studies in the history of Venice*, Λονδίνο: J. Murray, 349.

⁴¹ Trivellato, F. (2008), «Guilds, Technology and Economic Change in Early Modern Venice», στο: Epstein, S. R. (επιμ), *Guilds, Innovation, and the European Economy, 1400-1800*. Νέα Υόρκη : Cambridge University Press, 230.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο: Η ΙΕΡΑΡΧΙΑ ΤΩΝ ΣΥΝΤΕΧΝΙΩΝ ΚΑΙ Ο ΕΛΕΓΧΟΣ ΤΟΥΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΒΕΝΕΤΙΚΗ ΚΡΑΤΙΚΗ ΕΞΟΥΣΙΑ.

Όπως αναφέρθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο ο ρόλος των συντεχνιών υπήρξε πολύπλευρος. Επιπλέον αναφέρθηκε πως οι συντεχνίες αποτέλεσαν ένα όχημα, ώστε να μπορέσει η βενετική κυβέρνηση να ρυθμίσει τους κανονισμούς της αγοράς, της παραγωγής και να θεσμοθετήσει τον καταμερισμό της εργασίας. Ταυτόχρονα οι «arti», εκτός από διοικητικές μονάδες είχαν τον ρόλο «εργατικών ενώσεων». Λειτουργήσαν δηλαδή ως ένας σύνδεσμος μεταξύ της κυβέρνησης της πόλης και του εργατικού δυναμικού.⁴² Επιπλέον στο προηγούμενο κεφάλαιο επισημάνθηκε πως η ιεραρχία εντός μιας συντεχνίας της Βενετίας κατά τον Μεσαίωνα δεν ήταν ξεκάθαρη. Παρόλα αυτά ιεράρχηση υπήρχε, ενώ το κράτος από τον 13^ο αιώνα με σκοπό την δημιουργία ενός νέου κανονιστικού πλαισίου για τις συντεχνίες, μέσω διαρκών μεταρρυθμίσεων κατάφερε να μεταβάλει την μέχρι τότε εικόνα τους.

Όσον αφορά την ιεράρχηση των συντεχνιών, στην κορυφή της πυραμίδας κάθε συντεχνίας, βρίσκονταν ο «Γαστάλδος». Τα καθήκοντα του ήταν η ρύθμιση οικονομικών και νομικών ζητημάτων των συντεχνιών, αν και αυτά διέφεραν από συντεχνία σε συντεχνία. Όφειλε να είναι βενετός υπήκοος για τουλάχιστον είκοσι έτη. Εκλέγονταν κάθε χρόνο στο ετήσιο συμπόσιο που πραγματοποιούσε κάθε συντεχνία. Δεν ήταν υπόλογος στα μέλη της συντεχνίας, αλλά στους δικαστές της Βενετίας. Αμείβονταν από τους φόρους και τις συνεισφορές των μελών. Τα καθήκοντα του Γαστάδλου ήταν αρκετά τυποποιημένα. Δεν εκλεγόταν από τα μέλη των συντεχνιών, αλλά από επιλεγμένους συντέχνους. Αυτοί οι αξιωματούχοι που εξέλεγαν τον

---

⁴² McCray, P. (1999). *Glassmaking in Renaissance Venice: The Fragile Craft*, Νέα Υόρκη: Ashgate Publishing, 23.

Γαστάλδο ήταν περίπου δώδεκα, τους οποίους τους τοποθετούσε στην συγκεκριμένη θέση μια επιτροπή χρίσματος, που είτε απαρτιζόταν από απερχόμενους αξιωματούχους, είτε σχηματιζόνταν μέσω κλήρωσης.⁴³ Παραδόξως, ο Γαστάλδος ενώ θεωρούταν ανώτατος αξιωματούχος της κάθε συντεχνίας, δεν μπορούσε να εναντιωθεί στις αποφάσεις μιας επιτροπής που εκλέγονταν σε κάθε συντεχνία. Τα μέλη της συγκεκριμένης επιτροπής αξιωματούχων ορίζονταν από τους δικαστές.⁴⁴ Σε ορισμένες περιπτώσεις, ο Γαστάλδος συνεργαζόταν με τους αξιωματούχους, κυρίως για την επίλυση τεχνικών ζητημάτων, πχ της έγκριση προαγωγής μαθητευομένων.⁴⁵

Άλλοι γνωστοί αξιωματούχοι των συντεχνιών με καθήκοντα την επίβλεψη του Γαστάλδου και την επίλυση μικροδιαφορών μεταξύ των μελών της εκάστοτε συντεχνίας ήταν γνωστοί με την ονομασία «*iudices*» ή «*decani*». Σε κάθε συντεχνία τοποθετούνταν ένας υπεύθυνος με σκοπό να επιβάλει την βούληση της βενετικής κυβέρνησης στην συντεχνία. Παρόλα αυτά οι δημοκρατικές διαδικασίες κάθε συντεχνίας δεν ήταν οι ίδιες. Δεν μπορούσαν σε κάθε συντεχνία τα μέλη να εκλέγουν τους εκπροσώπους τους, ούτε απαραίτητα να θέτουν υποψηφιότητα για αξιώματα εντός της συντεχνίας. Η συντεχνία των υφαντών πχ θεωρούνταν από τις πιο δημοκρατικές συντεχνίες.⁴⁶

Βασικό στοιχείο διαχωρισμού μεταξύ των μελών των συντεχνιών ήταν η εξειδίκευση τους. Συγκεκριμένα μετά τον 15ο αιώνα τα μέλη των συντεχνιών χωρίζονταν σε μισθωτούς εργάτες και καταρτισμένους τεχνίτες.⁴⁷ Σημαντικότερο ρόλο όμως για την διατήρηση των μεθόδων παραγωγής και για την εξειδίκευση είχε ο θεσμός της μαθητείας. Οι μαθητευόμενοι δεν συμμετείχαν στις εκλογικές διαδικασίες της συντεχνίας, αλλά μόνο οι τεχνίτες. Συνήθως κάθε

---

⁴³ Lane, F.S. (2007), *Βενετία η θαλασσοκράτειρα*, (μτφ) Κ. Κουρεμένος, (επιμ),Γ, Παγκράτης, Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, 164.

⁴⁴ Mackenney, R. 22.

⁴⁵ Lane, F.S 165.

⁴⁶ Mackenney, R. 22.

⁴⁷ Mackenney, R. 8.

τεχνίτης κατά μέσο όρο απασχολούσε μέχρι δύο μαθητευομένους.⁴⁸ Μέσω της μαθητείας γίνονταν η μεταφορά πρακτικών γνώσεων και δεξιοτήτων από τους τεχνίτες στους μαθητευόμενους. Η ηλικία των μαθητευομένων διέφερε από συντεχνία σε συντεχνία. Όπως αναφέρθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο αρκετοί ήταν αυτοί που ενέγραφαν τα παιδιά τους από πολύ μικρή ηλικία στην συντεχνία που εργάζονταν, με αποτέλεσμα ορισμένοι εργασιακοί κλάδοι να αποτελέσουν πολύ κλειστά επαγγέλματα.⁴⁹ Οι ίδιες οι συντεχνίες συνήθως κανόνιζαν τον αριθμό, την ηλικία και τα ποιοτικά κριτήρια εισόδου του κάθε μαθητευομένου στην συντεχνία.⁵⁰ Συνεπώς και ο χρόνος μαθητείας διέφερε σε κάθε συντεχνία. Τον 17^ο αιώνα έγιναν ριζικές αλλαγές. Συγκεκριμένα σε πολλές συντεχνίες αυξήθηκε ο απαιτούμενος χρόνος μαθητείας από τα πέντε στα επτά έτη, ενώ δυσκόλεψαν τα κριτήρια εισόδου. Συνήθως όσοι επιθυμούσαν να εγγραφούν σε μια συντεχνία έπρεπε να δώσουν συγκεκριμένες εξετάσεις.⁵¹ Η πλήρης εκπαίδευση που χρειαζόταν κατά μέσο όρο κάποιος για να γίνει καταρτισμένος τεχνίτης στην Βενετία ήταν 12-13 χρόνια.⁵²

Κάθε νέο μέλος πλήρωνε για την εγγραφή του στην συντεχνία ένα χρηματικό αντίτιμο «μύησης». Το αντίτιμο αυτό υπήρξε ιδιαίτερα σημαντικό για την οικονομική επιβίωση της εκάστοτε συντεχνίας. Άλλες πηγές εσόδων ήταν τα πρόστιμα, τα τέλη και οι εισφορές των μελών των συντεχνιών.⁵³ Εκτός από την πληρωμή των αξιωματούχων η φορολογία των μελών των συντεχνιών υπήρξε ιδιαίτερα σημαντική λόγω της φιλανθρωπικής δράσης των συντεχνιών. Σε περίπτωση ατυχήματος δηλαδή, η συντεχνία υποστήριζε οικονομικά αυτούς που εξαιτίας κάποιας κακοτοπιάς δεν μπορούσαν να εργαστούν. Η ίδια πρόβλεψη υπήρχε σε περίπτωση που κάποιο μέλος αρρώσταινε σε βαθμό που δεν μπορούσε να εργαστεί. Τέλος οι συντεχνίες ενίσχυαν μέσω

---

⁴⁸ Mackenney, R. 23.

⁴⁹ Brown, P, F. (1997). *Art and life in Renaissance Venice*, Νέα Υόρκη: Prentice Hall, 46.

⁵⁰ Lane, F.S 243.

⁵¹ Trivellato, F. 212.

⁵² Lane, F. 175.

⁵³ Lane, F.S 242.

παροχής ρουχισμού τους οικονομικά ασθενέστερους. Η συλλογή χρημάτων, όπως και η εκλογή των αξιωματούχων γίνονταν κατά κύριο λόγο στο ετήσιο συμπόσιο της συντεχνίας.⁵⁴ Τα μέλη των συντεχνιών πλήρωναν και φόρους τους οποίους καρπωνόταν το βενετικό κράτος. Έτσι φανερώνεται ότι η συντεχνίες βοήθησαν ως προς τη φορολόγηση του βενετικού λαού.⁵⁵

Ο έλεγχος της αγοράς, της παραγωγής και των συντεχνιών εν γένει εκκινεί ήδη από τον 12ο αιώνα. Συγκεκριμένα το έτος 1173 ο Δόγης της Βενετίας Sebastiano Ziani εγκαθίδρυσε στην πόλη μια δικαστική αρχή επίβλεψης ώστε να μπορεί να ελέγχει και να τυποποιήσει τα μέτρα και τα σταθμά και να επιβάλει την τήρηση των κανόνων των αγορών. Το σώμα αυτό είχε την ονομασία «Giustizieri» Ο ρόλος του συγκεκριμένου σώματος ήταν πολύπλευρος. Οι «Giustizieri», -οι οποίοι θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν σαν ένα σώμα αγορανομίας- περιπολούσαν την βενετική αγορά με σκοπό την τήρηση των κανόνων, όπως παραδείγματος χάρη την τήρηση του ωραρίου. Επιπλέον επιχειρούσαν και ποιοτικούς ελέγχους στα προϊόντα της αγοράς, ώστε να εμποδίσουν την κυκλοφορία κατώτερης ποιότητας υλικών.⁵⁶ Η δικαστική αρχή ενέκρινε και επικύρωνε τους κανονισμούς των συντεχνιών μέσα από νομοθετήματα με σκοπό την προστασία των πολιτών από την ενδεχόμενη παραπλάνηση τους σχετικά με τις τιμές, ενώ προσπαθούσε να εξαλείψει το φαινόμενο του “αθέμιτου ανταγωνισμού”. Σε ορισμένες περιπτώσεις δηλαδή κάποιες συντεχνίες εξαιτίας του γεγονότος ότι απέκτησαν αρκετή δύναμη προσπάθησαν να επιβάλλουν μονοπώλια - όπως π.χ. η συντεχνία των ραφτάδων- μοϊκοτάροντας όσους καταναλωτές δεν αποδέχονταν τους όρους που οι ίδιοι είχαν θεσπίσει. Οι «Giustizieri» απαγόρευαν τέτοιες πρακτικές. Κάθε απόφαση του συμβουλίου κάθε συντεχνίας, έπρεπε πρώτα να εγκριθεί από του αγρονόμους. Είχαν δηλαδή

---

⁵⁴ Mackenney, P. 6-7.

⁵⁵ Brown, H, F. (1907). *Studies in the history of Venice*, Λονδίνο: J. Murray, 349.

⁵⁶ Crouzet-Pavan, E. (2002). *Venice Triumphant*, (μτφρ.) Lydia G. Cochrane, Βαλτιμόρη: Johns Hopkins University Press, 167-168.

την δυνατότητα να καταστείλουν ψηφίσματα αν αυτά αντιτίθεντο στην βούληση της κυβέρνησης και το δημόσιο συμφέρον.⁵⁷ Ακόμη χρειαζόταν η έγκριση τους για το ποιος μαθητευόμενος μπορούσε να αναβαθμιστεί σε εξειδικευμένο τεχνίτη.⁵⁸

Το έτος 1261 η δικαστική αυτή αρχή διαιρείται σε δύο επιμέρους αρχές την «*Giustizia Vecchia*» και την «*Giustizia Nova*» λόγω αυξημένου αριθμού και διευρυμένου αντικειμένου καθηκόντων. Ο έλεγχος των συντεχνιών αυτών καθ' εαυτών παρέμεινε στα χέρια της «*Giustizia Vecchia*» ενώ η νέα δικαστική αρχή «*Giustizia Nova*» ανέλαβε ορισμένα καθήκοντα όπως η επίβλεψη φαγητού και προμήθειών στους βενετικούς χώρους εστίασης και το εμπόριο του κρασιού. Με τις πωλήσεις λαδιού ασχολούταν ένα διαφορετικό σώμα, η «*Tavernaria*»(1225). Αργότερα υπήρξε επιμέρους διαίρεση των καθηκόντων της «*Giustizia Vecchia*». Ένα τμήμα της εποπτείας της υφαντουργίας συγκεκριμένα η βιομηχανία μάλλινων ενδυμάτων πέρασε σε νέους αξιωματούχους, τους «*Provveditori di comun*», ενώ η «*Giustizia Vecchia*» ανέλαβε τον έλεγχο της βιομηχανίας του μεταξιού παρεμβαίνοντας ελάχιστα στο έργο της «*Provveditori di comun*».⁵⁹

Η «*Giustizia Vecchia*» διαίρεσε τις συντεχνίες σε τρεις βασικές κατηγορίες, ανάλογα με την ενασχόληση τους. Αρχικά στις συντεχνίες που εργάζονταν πάνω στον ναυτικοκατασκευαστικό τομέα -- των οποίων τα μέλη τους δραστηριοποιούνταν είτε στο δημόσιο ναυπηγείο «*Arsenale*», είτε σε κάποιο ιδιωτικό - οι εργαζόμενοι σε αυτούς τους κλάδους θα μελετηθούν επισταμένως παρακάτω, σε ξεχωριστό κεφάλαιο-, στις συντεχνίες που σχετίζονταν με την βιοτεχνία και την μεταποίηση προϊόντων και σε συντεχνίες των οποίων τα μέλη σχετίζονταν

---

⁵⁷ Lane, F.S 162-263.

⁵⁸ Lane, F.S 242.

⁵⁹ Crouzet-Pavan, E 167-168.

και με τις δύο προηγούμενες κατηγορίες. Κατά κύριο λόγο η «Giustizia Vecchia» προσπάθησε να ρυθμίσει τους κανονισμούς που διέπαν τις «arti» των τεχνιτών που σχετίζονταν με τη βιοτεχνία.⁶⁰

Από τον 11^ο αιώνα για να γίνει κάποιος μέλος μιας συντεχνίας έπρεπε να δώσει όρκο πίστεως και αφοσίωσης στην συντεχνία. Το μεγάλο συμβούλιο «Maggior Consiglio» αποσκοπώντας στον καλλίτερο έλεγχο των «arti» μετέτρεψε τον όρκο πίστης προς τις συντεχνίες σε όρκο πίστης προς την πολιτεία. Το 1253 καταγράφεται η πρώτη αλλαγή ορκωμοσίας. Ένα μέρος του όρκου περιελάμβανε ότι κανένας τεχνίτης δεν μπορούσε να δημιουργήσει ενώσεις οι οποίες τάσσονταν κατά του Δόγη και του πολιτεύματος. Από τον 15^ο αιώνα και μετά υπήρχε υποχρέωση ενημέρωσης στις δικαστικές αρχές σε περίπτωση που κάποιο μέλος της συντεχνίας αντιλαμβανόταν πως κάποιο άλλο μέλος προπαγάνδιζε κατά του καθεστώτος. Ο όρκος συγγραφόταν από τους δικαστές και όχι από τους αξιωματούχους της συντεχνίας.⁶¹ Σε περίπτωση που κάποιος εναντιώνονταν στον Δόγη, η προβλεπόμενη ποινή ήταν ή αυτή του θανάτου η του εκτοπισμού.⁶² Κατά την άποψη μου το γεγονός ότι οι δικαστές είχαν το δικαίωμα και να ορίζουν τον όρκο εισαγωγής στις συντεχνίες και να ανατρέπουν ψηφίσματα των συντεχνιών, φανερώνει το πλήρη έλεγχο των συντεχνιών από την Βενετική ελίτ. Επιπλέον όσον αφορά τα καταστατικά, των συντεχνιών σε μεγάλο βαθμό αυτά απέκτησαν μια ομοιομορφία. Έτσι αποφεύχθηκε ο αθέμιτος ανταγωνισμός.⁶³

Το κατά πόσο οι συντεχνίες όμως ήταν πλήρως υποταγμένες στην βούληση της εκάστοτε βενετικής κυβέρνησης έχει αμφισβητηθεί από ιστορικούς. Συγκεκριμένα ο Mackeney έχει

---

⁶⁰ Mackenney, R 10-12.

⁶¹ Mackenney, R 24-27.

⁶² Lane, F.S. 164.

⁶³ Lane, F.S 245.

υποστηρίζει πως οι συντεχνίες είχαν την δύναμη να αντιταχθούν σε κυβερνητικές αποφάσεις, οι οποίες εν τέλη δεν εφαρμόζονταν.⁶⁴

Οι συντεχνίες στην Βενετία αποτελούσαν πολύπλοκους οργανισμούς οι οποίοι σχετίζονταν με όλες της πτυχές της ζωής ης πόλης. Η δημοκρατικότητα τους έδινε την δυνατότητα στους πληβείους να ασκήσουν κάποιο δημοκρατικό δικαίωμα, έτσι υπήρχε η ψευδαίσθηση της αυτοδιάθεσης, μέχρι έναν βαθμό. Εξετάζοντας τις συντεχνίες της Βενετίας κατά της Μεσαιωνική και Πρώιμη νεότερη περίοδο, φανερώνεται η κοινωνική θέση, ο τρόπος εργασίας, ο τρόπος οργάνωσης κα διοίκησης η θρησκευτικότητα και πολλά άλλα στοιχεία σχετικά με τον λεγόμενο «κόσμο της εργασίας».

---

⁶⁴ Mackenney, R. (2020), Venice as the Polity of Mercy: Guilds, Confraternities and the Social Order, c. 1250–c.1650. *The American Historical Review*, 125 (5), 1988.

Μέρος Δεύτερο:

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο: ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑΣΙΑ ΣΤΗΝ ΠΡΩΙΜΗ

ΝΕΟΤΕΡΗ ΒΕΝΕΤΙΑ

Η αντίληψη σχετικά με την γυναικεία φύση την πρώιμη νεότερη περίοδο, στη Βενετία αλλά εν πολλοίς και στην υπόλοιπη Ευρώπη, ήταν ότι η ίδια ενσάρκωνε τις λεγόμενες «παθητικές αρετές». Με άλλα λόγια το κοινωνικό σύνολο προσδοκούσε από μια γυναίκα να βρίσκεται στην αφάνεια. Συνεπώς ο κοινωνικός της ρόλος της επέβαλλε μια σχεδόν πλήρη αποχή από τον δημόσιο βίο. Πιο συγκεκριμένα η γυναίκα ήταν ταυτισμένη με την αναπαραγωγή, την τήρηση των θρησκευτικών της καθηκόντων, την φροντίδα των αδερφών και των γονιών της και στην συνέχεια του συζύγου της.⁶⁵ Η αγνότητα επίσης ήταν μια από τις βασικές αξίες που όφειλε να υιοθετεί μια γυναίκα.⁶⁶ Επιπλέον όφειλε να είναι ταπεινόφρων, υπάκουη είτε στους γονείς της είτε στον σύζυγο της, ενώ ο πολυτελής βίος για τη ίδια ήταν καταδικαστέος.⁶⁷ Παρ' όλα αυτά δεν είχαν όλες οι γυναίκες στον μεσαίωνα και στην πρώιμη νεότερη περίοδο στην Βενετία την ίδια μοίρα ούτε το προαναφερθέν ιδεώδες του ιδιωτικού βίου τις αφορούσε όλες εξίσου. Η κοινωνική τάξη, η

---

⁶⁵Ambrosini, F. (2000). «Toward a Social History of Women in Venice» στο: J. D. Martin, Romano (επιμ.), *Venice Reconsidered: The History and Civilization of an Italian City-State, 1297-1797*, Βαλτιμόρη: The Johns Hopkins University Press, 424.

⁶⁶Crouzet-Pavan, E. (2002). *Venice Triumphant*, (μτφρ.) Lydia G. Cochrane, Βαλτιμόρη: Johns Hopkins University Press, 233.

⁶⁷Ambrosini, F. 425.

καταγωγή της και η οικονομική κατάσταση της οικογένειάς της, επηρέαζαν κατά κύριο λόγο το μέλλον της κάθε γυναίκας.

Για τις γυναίκες που ανήκαν στα κατώτερα κοινωνικά στρώματα οι πτυχές της καθημερινότητας διέφεραν αρκετά με αυτές των γυναικών της ελίτ. Οι γυναίκες που ανήκαν στην κοινωνική τάξη των πληβείων σε μεγάλο βαθμό ήταν ταυτισμένες με την εργασία. Το επάγγελμα που ασκούσαν και η καταγωγή τους αποτελούσαν τα κύρια στοιχεία αυτοπροσδιορισμού τους.⁶⁸ Αυτό συνέβαινε κατά κύριο λόγο για λόγους επιβίωσης. Μια μέση βενετική οικογένεια δεν μπορούσε να ανταπεξέλθει οικονομικά χωρίς την συνεισφορά των γυναικών, ούτε υπήρχε η δυνατότητα για έναν πληβείο άνδρα να συντηρεί οικονομικά μια γυναίκα η οποία δεν εργάζεται, όπως συνέβαινε στις ανώτερες κοινωνικές τάξεις.⁶⁹ Δεδομένης λοιπόν αυτής της ανάγκης, γυναίκες είχαν την δυνατότητα να εργαστούν σε διάφορους τομείς. Από μικρή ηλικία λοιπόν, οι γυναίκες που ανήκαν στα χαμηλά κοινωνικά στρώματα, προετοιμαζόταν για την εργασία και εκπαιδεύονταν από την μητέρα τους στις “γυναικείες” εργασίες, το ράψιμο και την νηματοποίηση.⁷⁰

Γυναίκες των κατώτερων τάξεων συχνά εργάζονταν στον τομέα της μεταποίησης και πιο συγκεκριμένα στην υφαντουργία. Οι μισθοί ήταν χαμηλότεροι από αυτούς των αντρών. Ο βασικός εργασιακός χώρος των γυναικών ήταν το σπίτι. Ήταν αρκετά συχνό το φαινόμενο γυναίκες που ανήκαν στην τάξη των πληβείων και κατοικούσαν στην ίδια γειτονία, να εργάζονται ακολουθώντας μια κοινή πρακτική κάτω από την ίδια στέγη. Όσον αφορά τον τομέα της υφαντουργίας κάτω από την ίδια στέγη γυναίκες συχνά εργάζονταν συνεργατικά στον τομέα της

⁶⁸ Chojnacka, M. (2001). *Working Women of Early Modern Venice*, Βαλτιμόρη: The Johns Hopkins University Press, 79.

⁶⁹ Robert C. Davis. (2014). «*The Geography of gender in the Renaissance*», στο: Judith C. Brown-Robert C. Davis (επιμ.), *Gender and Society in Renaissance Italy*, Νέα Υόρκη: Routledge Taylor & Francis Group, 22-23.

⁷⁰ Chojnacka, M. 6.

ύφανσης και της νηματοποίησης.⁷¹ Το υλικό το οποίο επεξεργάζονταν κατά κύριο λόγο, ώστε να είναι κατάλληλο για να χρησιμοποιηθεί για την διαδικασία της ύφανσης ήταν το μαλλί. Όπως θα δούμε και παρακάτω το σπίτι αποτελούσε βασική αφετηρία εργασίας και για τις γυναίκες που «δραστηριοποιούνταν στον τομέα της μαγείας», αλλά και για όσες εργάζονταν ως ιερόδουλες, αφού εκεί μπορούσαν να δεχθούν τους πελάτες τους.⁷²

Πράγματι ο τομέας της υφαντουργίας υπήρξε μεγάλης σημασίας, όσον αφορά την γυναικεία επαγγελματική απασχόληση. Παρ' όλα αυτά τα επαγγελματικά δικαιώματα των γυναικών, δεν ήταν καθ' όλη την διάρκεια της πρώιμης νεότερης περιόδου τα ίδια στην Βενετία. Σε ένα γενικότερο πλαίσιο, όσον αφορά την ιεράρχηση του ανθρώπινου δυναμικού των βιοτεχνιών της Βενετίας, αυτή ήταν η εξής: Ο πρωτομάστορας, αυτός ο οποίος μπορούσε να έχει την δικιά του βιοτεχνία, οι μισθωτοί εργάτες, τους οποίους προσλάμβανε στην επιχείρηση του, και οι μαθητευόμενοι εργάτες.⁷³ Η βιοτεχνία αποτελούσε μέρος του οικιακού χώρου, ενώ πολλές φορές συγγενείς του πρωτομάστορα στελέχωναν την βιοτεχνία.⁷⁴ Η γυναικεία εργασία στον τομέα της μεταποίησης υπήρξε κακοπληρωμένη και συνήθως ανειδίκευτη. Δεν μπορούσαν να γίνουν σε καμία περίπτωση πρωτομάστορες ούτε να ανέλθουν επαγγελματικά μέσω της συγκεκριμένης επαγγελματικής δραστηριότητας -τουλάχιστον μέχρι τα μέσα του 17^{ου} αιώνα. Μια συνήθης θέση που απασχολούνταν ήταν ως υπεύθυνες για την κίνηση του αργαλειού -luzarole-.⁷⁵

---

⁷¹ Chojnacka, M. 54

⁷² Chojnacka, M. 67.

⁷³Valentina, M, D. (2006). « The Silk Industry of Venice: Guilds and Labour Relations in the Seventeenth and Eighteenth Centuries » στο: P, Lanaro (επιμ.), *At the Centre of the Old World: Trade and Manufacturing in Venice and the Venetian Mainland, 1400-1800*, Τορόντο: Centre for reformation and Renaissance studies, 113.

⁷⁴ Valentina, M, D. 121.

⁷⁵ Valentina, M, D. 127, 130

Η κρίση όμως του τομέα του μεταξιού στην Βενετία τον 17^ο αιώνα, άλλαξε κατά πολύ τα δεδομένα. Για να μπορέσει ο συγκεκριμένος τομέας να επιβιώσει από τον εξωτερικό ανταγωνισμό, ιδιαίτερα από την αναπτυσσόμενη βιομηχανία μεταξιού της πόλης της Λυών έπρεπε να γίνουν ορισμένες μεταρρυθμίσεις. Μια από αυτές ήταν να αντικατασταθούν οι εργάτες και οι μαθητευόμενοι εργάτες της βιομηχανίας του μεταξιού της Βενετίας από γυναίκες. Αιτία για αυτήν την αντικατάσταση αποτέλεσε το γεγονός πως οι γυναίκες ως εργατικό δυναμικό ήταν φτηνότερο και ευέλικτο. Σε αντίθεση με έναν άντρα εργαζόμενο, που η συντεχνία απαιτούσε πολυετή συμβόλαιο από τον πρωτομάστορα για την πρόσληψη του, μια γυναίκα μπορούσε να προσληφθεί με εβδομαδιαίο συμβόλαιο. Συνεπώς η απόλυση της ήταν πολύ πιο εύκολη και σε συνδυασμό με τα λιγότερα χρήματα που απαιτούνταν για την πρόσληψη της, πολλοί επιχειρηματίες οδηγήθηκαν στην αντικατάσταση του ανδρικού εργατικού τους δυναμικού με γυναικείο.⁷⁶

Το έτος 1754 αποτέλεσε ορόσημο της ιστορίας της γυναικείας εργασίας στην Βενετία. Το συγκεκριμένο έτος εισήχθη ένας νόμος, σύμφωνα με τον οποίο επιτρεπόταν η γυναικεία εργασία, όχι μόνο ως ανειδίκευτη. Γυναίκες δηλαδή μπορούσαν να εργαστούν και σε πρωτεύουσες θέσεις στον τομέα της υφαντουργίας. Μετά το συγκεκριμένο νομοσχέδιο μια γυναίκα -νομικά τουλάχιστον- μπορούσε να γίνει πρωτομάστορας, στελεχώνοντας υπαλλήλους και μαθητευόμενους εργάτες. Πρακτικά όμως, γυναίκες και τον προηγούμενο αιώνα -άτυπα- κατείχαν πρωτεύουσες θέσεις στον τομέα της μεταξοϋφαντουργίας. Συχνό φαινόμενο υπήρξε γυναίκες και κόρες πρωτομαστών να εργάζονται σε βιομηχανία του μεταξιού σε σημαντικές θέσεις, όχι μόνο στην οικογενειακή οικοτεχνία, αλλά και σε άλλες. Παρ'όλα αυτά υπήρχαν κυρώσεις για τους άνδρες που στελέχωναν γυναίκες σε θέσεις εκτός της ανειδίκευτης εργάτριας. Έτσι δεν μπορούμε να γνωρίζουμε τον ακριβή αριθμό των γυναικών που καταλάμβαναν πρωτεύουσες θέσεις στις

---

⁷⁶ Valentina, M, D. 125-125-127.

οικοτεχνίες της Βενετίας. Αξίζει επίσης να σημειωθεί πως οι γυναίκες ούτε πριν, αλλά και ούτε μετά το 1754 μπορούσαν να αποκτήσουν διοικητικές θέσεις μέσα στην συντεχνία. Επιπλέον αποκλείονταν από της δημοκρατικές διαδικασίες της συντεχνίας και δεν μπορούσαν να ψηφίσουν στις εκλογικές διαδικασίες, ακόμα και αν είχαν την δικιά τους βιοτεχνία.⁷⁷

Ένας τομέας που θεωρούνταν κατεξοχήν ανδροκρατούμενος ήταν η βιομηχανία κατασκευής γυαλιού. Σύμφωνα όμως με πρόσφατες έρευνες, γυναίκες μπορούσαν να συμμετάσχουν σε δευτερεύουσες θέσεις στον συγκεκριμένο τομέα. Αξίζει να σημειωθεί πως συγκεκριμένα στον τομέα της κατασκευής χαντρών, οι γυναίκες αποτέλεσαν σημαντικό και απαραίτητο τμήμα του εργατικού δυναμικού της πόλης. Συχνά γυναίκες προμηθεύονταν από μόνες τους τις πρώτες ύλες, συνάπτοντας έτσι συμφωνίες με εμπόρους. Όπως και στον τομέα της μεταποίησης του μεταξιού, έτσι και στον τομέα της υαλουργίας, κατά την διάρκεια του 16^{ου} αιώνα αποκλείονταν από τις θέσεις εργασίας, αν δεν εργαζόταν κάποιος άνδρας συγγενής τους στον συγκεκριμένο τομέα. Κάτι που ανατράπηκε αργότερα, τον 18^ο αιώνα, όταν αξιοποιήθηκαν μαζικότερα ως φθηνό ανειδίκευτο εργατικό δυναμικό.⁷⁸

Δεν αποτέλεσε όμως ο τομέας της μεταποίησης μονόδρομο επαγγελματικής γυναικείας ενασχόλησης στην Βενετία της πρώιμης νεότερης περιόδου. Συγκεκριμένα, αρκετά συχνό ήταν γυναίκες να πουλούν στην αγορά τρόφιμα, ή άλλα αγαθά, με σκοπό να μπορέσουν να αποκομίσουν κάποια χρήματα. Ακόμη μέρος της γυναικείας εργασίας αποτελούσαν οι διάφορες οικιακές

---

⁷⁷ Valentina, M, D. 127-131.

⁷⁸ Trivellato, F. (2006). « *Murano Glass, Continuity and Transformation (1400-1800)*» στο: P, Lanaro (επιμ.), *At the Centre of the Old World: Trade and Manufacturing in Venice and the Venetian Mainland, 1400-1800*, Τορόντο: Centre for reformation and Renaissance studies, 144, 162-163.

εργασίες, που απασχολούνταν οι γυναίκες όπως αυτή της πλύστρας. Γυναίκες χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων δηλαδή, προσέφεραν κατ'οίκον την συγκεκριμένη υπηρεσία με σκοπό την χρηματική απολαβή. Άλλα επαγγέλματα που απασχολούνταν οι γυναίκες, ήταν αυτό της αρτοποιίας και της εμπορίας μεταχειρισμένων ρούχων. Στα προάστια, επίσης λειτουργούσε μια αγορά, όπου πωλούνταν φρούτα και μπαχαρικά από γυναίκες.⁷⁹ Επιπλέον επαγγέλματα τα οποία χαρακτηρίζονταν ως ανδρικά δεν ασκούταν αποκλειστικά πάντα από άντρες. Συγκεκριμένα υπήρξαν γυναίκες που ασχολήθηκαν με την κατασκευή караβιών, ή πλοίων. Αυτές συνήθως ήταν χήρες ή κόρες κάποιου ναυτεργάτη ή κατασκευαστή караβιών, επομένως είχαν την δυνατότητα να εξειδικευτούν στην συγκεκριμένη τέχνη, χωρίς όμως κάτι τέτοιο να αποτελεί γενικό κανόνα.⁸⁰ Επιπλέον μέσα από την γειτονία γυναίκες είχαν δημιουργήσει ένα δίκτυο ανταλλαγής προϊόντων, όπως φαγητού, με αντάλλαγμα την παροχή υπηρεσιών, όπως της ύφανσης, με σκοπό την οικονομική ανεξαρτησία.⁸¹

Η ανάγκη για καθημερινή εργασία, ανάγκασε τις γυναίκες που βρίσκονταν στην κοινωνική τάξη των πληβείων -popolo- να μετακινούνται στους δρόμους της Βενετίας. Έτσι η γυναικεία παρουσία ήταν ιδιαίτερα συχνή στους δρόμους της Βενετίας και τον δημόσιο χώρο. Η δημόσια έκθεση όμως στο στους δρόμους ήταν εξαιρετικά επικίνδυνη για αυτές, καθώς οι πιθανότητες να υπάρξουν θύματα ληστείας η σεξουαλικής επίθεσης ήταν αρκετά υψηλές. Οι δρόμοι της Βενετίας ήταν κατά κύριο λόγο ανδροκρατούμενοι, είτε από πατρίκιους άνδρες, οι οποίοι έφεραν μαζί τους βαρύ οπλισμό-, είτε από ομάδες νέων, οι οποίοι θα μπορούσαν να επιτεθούν σε κάποια γυναίκα. Επιπλέον στους δρόμους της Βενετίας γινόταν αρκετά συχνά στρατιωτικές ασκήσεις, καθιστώντας τους δρόμους αφιλόξενους προς τις γυναίκες. Οι γυναίκες

---

⁷⁹ Chojnacka, M. 45.

⁸⁰ Chojnacka, M.55.

⁸¹ Chojnacka, M.75.

που εργάζονταν συνεπώς, για να μπορέσουν να εκτεθούν όσο το δυνατόν λιγότερο, όταν βρίσκονταν σε δημόσιο χώρο, κάλυπταν τα χαρακτηριστικά του προσώπου τους με μια μαντήλα, ενώ περιόριζαν τις μετακινήσεις τους στις απαραίτητες.⁸²

Παρά τις έμφυλες ανισότητες όμως που υπήρχαν κατά την πρώιμη νεότερη περίοδο, οι γυναίκες που κατοικούσαν στη Βενετία είχαν την δυνατότητα να κατέχουν ακίνητη περιουσία. Η ενοικίαση δωματίων ως πηγή εσόδων στην Βενετία ήταν κάτι το συνηθισμένο. Οι ιδιοκτήτριες της ακίνητης περιουσίας ήταν κατά κύριο λόγο χήρες που είχαν κληρονομήσει κάποιο ακίνητο.⁸³ Γενικότερα το μεγαλύτερο μέρος των γυναικών που κατείχαν περιουσία στο όνομα τους ήταν χήρες.⁸⁴ Έτσι συναντάμε ακόμη και στις τάξεις των πληβείων γυναίκες να ενοικιάζουν δωμάτια ως βασική επαγγελματική ενασχόληση. Το μεγάλο κύμα μετανάστευσης προς την Βενετία τον 16ο αιώνα ενδυνάμωσε οικονομικά τον συγκεκριμένο κλάδο.⁸⁵ Η ενοικίαση δωματίων αποτελούσε ένα βασικό μέσο, ώστε οι επισκέπτες να μπορέσουν να επισκεφτούν την πόλη της Βενετίας.⁸⁶ Πολλές πηγές από τις οποίες αντλούμε για τον χαρακτήρα της βενετικής κοινωνίας, βασίζονται σε μαρτυρίες επισκεπτών. Συνεπώς μπορεί να γίνει αντιληπτή η ανάγκη ύπαρξης ενός τέτοιου κλάδου. Μέσα από την δίκη της Laura Malipiero – γυναίκα που ενοικίαζε δωμάτια και κατηγορήθηκε για μαγεία-, μπορεί κανείς να αντλήσει αρκετές πληροφορίες για τον συγκεκριμένο οικονομικό κλάδο. Συγκεκριμένα απαιτούνταν ειδική άδεια για την συγκεκριμένη οικονομική δραστηριότητα. Επιπλέον οι ενοικιαστές ήταν υποχρεωμένοι να σημειώνουν σε λίστα,

---

⁸² Robert C. Davis, 21,22-23.

⁸³ Chojnacka, M. 27.

⁸⁴ Chojnacka, M. 31.

⁸⁵ Chojnacka, M. 97.

⁸⁶ Chojnacka, M. 66.

αλφαβητικά τα ονόματα όσων διέμεναν στο σπίτι που ενοικίαζαν. Η συγκεκριμένη διαδικασία ελέγχονταν αυστηρά από την “Giustizia Vecchia”.⁸⁷

Άπορες γυναίκες αρκετές φορές εργάζονταν ως παραμάνες ή υπηρέτριες χωρίς μισθό σε σπίτια πλούσιων γυναικών. Δεν είναι λίγες οι φορές που στις γυναίκες αυτές, οι «κυρίες» τους τους άφηναν μερίδιο από την κληρονομία τους μετά θάνατον ‘ώστε να εξασφαλίσουν την προίκα τους. Τέτοιες γυναίκες συνήθως ήταν ορφανές από πατέρα ή μετανάστριες που πήγαν στην Βενετία με σκοπό την αναζήτηση μιας καλύτερης ζωής. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι η επιβίωση των φτωχότερων γυναικών βασιζόταν σε μεγάλο βαθμό στις σχέσεις πατρωνίας που υπήρχαν με τις πλουσιότερες γυναίκες. Οι εκκλησιαστικές δωρεές, με σκοπό την κάλυψη των αναγκών των φτωχότερων ήταν ένα σύνηθες φαινόμενο. Σε άλλες περιπτώσεις πατρικίες ευκατάστατες γυναίκες βοηθούσαν φτωχότερες γειτόνισσές τους στη διαχείριση της περιουσίας τους.⁸⁸

Πιο μορφωμένες γυναίκες εργάζονταν ως δασκάλες ή οικοδιδάσκαλοι, ενώ υπήρξαν και γυναίκες που ασχολούταν με την τέχνη σε κάποιες περιπτώσεις ως ζωγράφοι. Από τον 16^ο αιώνα όταν η όπερα διαδόθηκε υπήρχε για τις γυναίκες και η προοπτική της μουσικής καριέρας. Η γυναικεία εργασία, πέρα από την επιβίωση αποσκοπούσε και στην συλλογή χρημάτων με σκοπό την χρήση τους ως προίκα. Έχει διαπιστωθεί ότι από τον 17^ο αιώνα είχαν περισσότερες

---

⁸⁷ Sally, S. (1995), «*Marriage or a Career? Witchcraft as an Alternative in Seventeenth-Century Venice*», *Journal of Social History*, 28(4), 861.

⁸⁸Chojnacka, M. 85.

M, C Coelho, *Women in the Republic of Venice: Destinies and Choices*, M. 5.

Ambrosini, F. 437.

Crouzet-Pavan. 234.

δυνατότητες να διαχειριστούν οι ίδιες τα χρήματά τους, ενώ υπήρχαν και μερικές περιπτώσεις εργαζομένων γυναικών που οι ίδιες συντηρούσαν τα σπίτια τους. Για πολλές γυναίκες κάτι τέτοιο αποτελούσε μονόδρομο, μιας και η χηρεία στην Βενετία ήταν κάτι το εξαιρετικά συχνό, λόγω των πολέμων, των συχνών εργατικών ατυχημάτων και των συχνών συμπλοκών στους βενετικούς δρόμους.⁸⁹ Επιπλέον από τον 17^ο αιώνα αρκετές μητέρες άφηναν κληρονομία στις κόρες τους δεδομένης της δυσκολίας που υπήρχε ως προς τον γυναικείο βιοπορισμό.⁹⁰

Γυναίκες των κατώτερων κοινωνικών τάξεων είχαν την εναλλακτική να ασχοληθούν με την μαγεία -μαγγανεία- και την πορνεία. Συνήθως γυναίκες που δραστηριοποιούνταν σε αυτούς τους τομείς εργάζονταν κάτω από την ίδια στέγη. Όσον αφορά τις μάγισσες, διώκονταν από την ιερά εξέταση. Συνήθως κατηγορούνταν για ασθένειες και θανάτους, ή ακόμη και για συνέργεια με τον διάβολο, παρόλο που η πίστη στη δαιμονική μαγεία δεν ήταν τόσο κυρίαρχη στον ιταλικό χώρο.⁹¹ Οι συνήθεις κατηγορούμενες ήταν φτωχές ανύπαντρες ηλικιωμένες γυναίκες, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι κάποια μορφωμένη και ευκατάστατη γυναίκα δεν μπορούσε να κατηγορηθεί. Βάσει αυτού μπορούμε να συμπεράνουμε ότι σε κάποιο βαθμό οι γυναίκες ήταν ταυτισμένες με την αμαρτία στην Βενετική κοινωνία και γενικότερα στις κοινωνίες της πρώιμης νεότερης Ευρώπης. Επιπλέον οι διώξεις για μαγεία έχουν έμφυλο χαρακτήρα. Συγκριτικά όμως με πολλές προτεσταντικές περιοχές της Ευρώπης, οι διώξεις στη Βενετία, όπως και στον υπόλοιπο ιταλικό

---

⁸⁹ Chojnacka, M. 12-13.

⁹⁰ Ambrosini, F. 434-436.

Crouzet-Pavan. 234-235.

χώρο, ήταν πολύ λιγότερες.⁹² Παρόλα αυτά όμως η μαγεία υπήρξε μέσο ώστε αρκετές γυναίκες να δημιουργήσουν μια καριέρα πάνω στο συγκεκριμένο αντικείμενο και να αποκομίσουν χρήματα.

Σύμφωνα με αρκετές σύγχρονες ιστορικές έρευνες -όσον αφορά την πρώιμη νεότερη Βενετία-, η μαγεία υπήρξε ένα μέσο έμφυλων διώξεων, ενώ οι γυναίκες που κατηγορούνταν για μαγεία παρουσιάζονται σε αρκετές μελέτες, περισσότερο ως παθητικά θύματα. Μια πολύ σημαντική πηγή για να αντλήσει κανείς στοιχεία σχετικά με την αντίληψη που υπήρχε για την μαγεία στην πρώιμη νεότερη Βενετική κοινωνία, είναι τα αρχεία των δικών της Ρωμαϊκής Ιεράς εξέτασης. Εξετάζοντας αυτά τα έγγραφα, μέσα από μαρτυρίες των ίδιων των γυναικών, μπορεί να γίνει αντιληπτό, ότι η μαγεία αποτελούσε μια επαγγελματική διέξοδο για τις γυναίκες εκείνης της κοινωνίας και συνεπώς η στάση των γυναικών δεν υπήρξε πάντα παθητική. Ειδικότερα δικαστικά αρχεία που περιλαμβάνουν την κατηγορία για συνεργασία με τον διάβολο, -όπως της Laura Malipiero-, αποδεικνύουν ακριβώς την πολυπλοκότητα, την εξειδίκευση και τον επαγγελματισμό, που υπήρχε στον κλάδο της μαγείας, ενώ μπορεί να γίνει σαφές, ότι δεν αντιμετωπίζονταν όλοι όσοι κατηγορούνταν για μαγεία με τον ίδιο τρόπο από την δικαιοσύνη.

Η Ιερά Εξέταση δηλαδή, εκδίκασε κάθε περίπτωση μαγείας ως αυτούσια και δεν είχαν όλες όσες καταδικάζονταν για μαγεία την ίδια αντιμετώπιση από την δικαιοσύνη. Μέσα από τις μαρτυρίες των ίδιων των γυναικών που εκδικάστηκαν, προκύπτει ότι η ταυτότητα της μάγισσας ως ένα παθητικό θύμα -στο οποίο προσάπτονταν η κατηγορία για μαγεία από την Ιερά εξέταση-, χωρίς να έχει η ίδια οποιαδήποτε σχέση με την μαγεία, δεν είναι απολύτως ακριβής. Σε μερικές

---

⁹²Διαλέτη, Α. – . Πλακωτός Γ –, (2015), «Ιερά Εξέταση, ποινική δικαιοσύνη και δημόσια ηθική: αίρεση, μαγεία, σεξουαλική παρέκκλιση», στο Α. Διαλέτη, Γ. Πλακωτός, Α. Πούπου, *Ιστορία της Βενετίας και της Βενετικής Αυτοκρατορίας, 11ος-18ος αι.* Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, 200-205.

περιπτώσεις δηλαδή, είναι εμφανής η επιθυμία ορισμένων γυναικών να ασχοληθούν με την μαγεία. Μέσα από τον τομέα της μαγείας μπορούσε μια γυναίκα της πρώιμης νεότερης Βενετίας να ξεκινήσει μια επαγγελματική καριέρα, ενώ τα κίνητρα αυτής της εμπλοκής ήταν κατά κύριο λόγο οικονομικά.⁹³

Γενικότερα υπήρχε αρκετή ποικιλομορφία μεταξύ των γυναικών που ασχολούνταν επαγγελματικά με την μαγεία, ως προς την οικογενειακή κατάσταση -δεν ασχολούνταν δηλαδή μόνο οι ανύπαντρες γυναίκες-. Η μαγεία διέφερε ακόμη, ως προς την εξειδίκευση. Σύμφωνα δηλαδή με τις αντιλήψεις της εποχής, υπήρχαν διάφορα επίπεδα μαγείας. Για να μπορέσει να ασχοληθεί κανείς με υψηλά επίπεδα μαγείας, -παραδείγματος χάρι, μαγεία που αποσκοπεί σε θεραπεία μιας ασθένειας- θα έπρεπε να διαθέτει και τις αντίστοιχες “γνώσεις”. Επιπλέον οι απολαβές ήταν αντίστοιχες της εξειδίκευσης . Μια γυναίκα που ασχολούνταν με την μαγεία αποκτώντας τις κατάλληλες “γνώσεις”, μπορούσε να εξελιχθεί και να ασχοληθεί με ανώτερα - κατά την πεποίθηση της εποχής- επίπεδα μαγείας. Σε πολλές περιπτώσεις επίσης, γυναίκες ασχολούνταν με την μαγεία παράλληλα με τις υπόλοιπες ασχολίες της καθημερινότητας τους - παραδείγματος χάριν, την εργασία τους-, ενώ ορισμένες φορές αυτές οι δραστηριότητες συνδυάζονταν. Μια ιερόδουλη γυναίκα παραδείγματος χάριν, πιθανόν θα “ασκούσε μαγεία” για να “βοηθήσει” κάποιον πελάτη της, σε κάποιο ενδεχόμενο πρόβλημα συναισθηματικής φύσεως. Επιπλέον η έκδοση και το εμπόριο παράνομων απαγορευμένων βιβλίων -που σχετιζόταν με την μαγεία-, το οποίο πραγματοποιούνταν σε συγκεκριμένο μέρος της πόλης, μπορούσε να προσφέρει σε γυναίκες την δυνατότητα αποκόμισης εσόδων. Η ενασχόληση όμως με αυτού του είδους το εμπόριο, ήταν μια δραστηριότητα η οποία διώκονταν.⁹⁴

---

⁹³ Sally, S. 857-859.

⁹⁴ Sally, S. 858-862.

Η μαγεία σίγουρα αποτέλεσε μια σημαντική προοπτική για τον βιοπορισμό των γυναικών καθώς υπήρξε μια κατεξοχήν γυναικεία δραστηριότητα. Μια άλλη οικονομική δραστηριότητα που ελέγχονταν αποκλειστικά από γυναίκες, ήταν αυτή της πορνείας. Σύμφωνα με αναφορές ανθρώπων που επισκέφτηκαν την πόλη της πόλης της Βενετίας την πρώιμη νεότερη περίοδο, το δίκτυο της πορνείας υπήρξε εκεί μεγαλύτερο από ότι σε κάθε άλλη ιταλική πόλη . Αυτό που περισσότερο προκαλεί εντύπωση είναι ότι υπήρχαν μέσα στην πόλη περιοχές, οι οποίες ελέγχονταν αποκλειστικά από ιερόδουλες, - σε μια ανδροκρατούμενη Βενετία συναντάμε και περιοχές που ελέγχονταν αποκλειστικά από γυναίκες-. Οι περιοχές που δραστηριοποιούνταν ήταν οριοθετημένες από τη βενετική κυβέρνηση. Ακόμη η αυστηρή ποινή του ξυρίσματος της κεφαλής και του στιγματισμού ανάμεσα από τα μάτια -για τις γυναίκες που συλλαμβάνονταν να εκπορνεύονται σε κάποιο κεντρικό σημείο της πόλης-, δεν κατάφερε να περιορίσει τον χώρο που δραστηριοποιούνταν οι ιερόδουλες. Συγκεκριμένα ιδιαίτερα από τον 18ο αιώνα και μετά ιερόδουλες δραστηριοποιούνται επαγγελματικά ακόμη και στην πλατεία του Αγίου Μάρκου – το κεντρικότερο σημείο της πόλης που αποτελούσε μια καθαρά ανδροκρατούμενη περιοχή-. Επιπλέον εντύπωση προκαλούσε σε διάφορους επισκέπτες της πόλης το γεγονός ότι η επιλογή πελατών σε κεντρικά σημεία γίνονταν απροκάλυπτα, με την μορφή δημοπρασίας,-μητέρες προσέφεραν τις κόρες τους στον άνδρα που θα προσέφερε τα περισσότερα χρήματα-, μια διαδικασία που θύμιζε αρκετά την μορφή ενός σκλαβοπάζαρου. Συνήθως βρισκόνταν στα περίχωρα της πόλης και εργάζονταν κάτω από την ίδια επαγγελματική στέγη.⁹⁵ Αξίζει ακόμη να σημειωθεί, ότι δεν ζούσαν όλες οι ιερόδουλες φτωχικά. Ένα σχετικά υψηλό ποσοστό ιεροδούλων

---

⁹⁵ Robert C. Davis, 31-33.

διατηρούσε το δικό του σπίτι. Επιπλέον αρκετές είχαν την δυνατότητα να προσλάβουν ακόμη και υπηρετικό προσωπικό.⁹⁶

Γυναίκες των κατωτέρων τάξεων ορισμένες φορές λόγω της δυσκολίας που είχαν ως προς τον βιοπορισμό και την επιβίωση, αναζητούσαν προστασία μέσα από μια «τεχνητή οικογένεια» σε κάποια «scuola» (θρησκευτική αδελφότητα) ιδιαίτερα από τον 17^ο αιώνα.⁹⁷ Από τα μέσα του 16ου αιώνα εμφανίζονται ιδρύματα τα οποία προσέφεραν στέγη σε νεαρής ηλικίας γυναίκες κατώτερων οικονομικών τάξεων. Γυναίκες κατέφευγαν σε αυτά για να απομακρυνθούν από ένα επικίνδυνο περιβάλλον. Κάποια από αυτά είχαν καθαρά θρησκευτικό χαρακτήρα και ο στόχος τους ήταν να εμφυσήσουν τον χριστιανισμό στις γυναίκες που ζούσαν μέσα στο ίδρυμα. Κατά τα μέσα του 16ου και του 17ου αιώνα ιδρύθηκαν αρκετά τέτοια ιδρύματα, τα οποία λειτουργούσαν και σαν κέντρα κατάρτισης εργασίας, με θρησκευτικό πρόσημο πάντα. Σε αρκετά από αυτά γυναίκες λάμβαναν εκπαίδευση-παραδείγματος χάριν ανάγνωση-, αλλά και κατάρτιση σε γυναικείες τέχνες, όπως της ύφανσης και του κεντήματος, ώστε να μπορέσουν να αποκατασταθούν επαγγελματικά όταν θα εγκατέλειπαν το ίδρυμα. Σε κάποια από αυτά έβρισκαν στέγη κατά κύριο λόγο νέες γυναίκες, οι οποίες είχαν αμαρτάνει -σε αρκετές περιπτώσεις ανήκαν στον χώρο της πορνείας-, ώστε να επιστρέψουν στην ενάρετη ζωή. Γυναίκες μεγάλης ηλικίας, παντρεμένες, ή έγκυοι, σπάνια γίνονταν δεκτές. Τα ιδρύματα αυτά αποτελούσαν ένα αποκλειστικά γυναικείο περιβάλλον. Η επιλογή των γυναικών που θα γίνονταν δεκτές σε κάποιο ίδρυμα συνήθως γίνονταν από ευγενείς γυναίκες, οι οποίες συνήθως είχαν τον ρόλο του διαχειριστή. Αρκετές γυναίκες της ελίτ ίδρυσαν τέτοια ιδρύματα κατά τον 16ο αιώνα, τα οποία φιλοξενούσαν αποκλειστικά γυναίκες. Έτσι γυναίκες μπορούσαν να βρουν καταφύγιο σε ένα αποκλειστικά γυναικείο περιβάλλον. Τα

---

⁹⁶ Chojnacka, M. 23.

⁹⁷ Ambrosini, F, σ. 438.

ιδρύματα αυτά είχαν ιεραρχική δομή, με γυναίκες ανώτερων τάξεων συνήθως να βρίσκονται στην κορυφή της ιεραρχίας, ενώ γυναίκες που μέσα στο ίδρυμα είχαν ρόλο υπηρετικού προσωπικού, στην κατώτερη. Σε αρκετά ιδρύματα οι οικότροφοι ήταν απομονωμένες από τον έξω κόσμο. Οι επισκέψεις από άνδρες ήταν απαγορευμένες, ενώ από γυναίκες εκτός του ιδρύματος, επιτρεπτές υπό προϋποθέσεις. Μερικές φορές τα φιλανθρωπικά ιδρύματα της πόλης προσέφεραν στέγη σε νεαρές άπορες κοπέλες, οι οποίες είχαν πιθανότητες να υιοθετηθούν από κάποια βενετική οικογένεια ως οικιακές υπηρέτριες. Προϋπόθεση για να εγκαταλείψει μια γυναίκα το ίδρυμα ήταν συνήθως ο γάμος.⁹⁸

Από τον 16ο αιώνα εγκαταστάθηκε στην Βενετία μεγάλο μέρος μεταναστών/στριών. Ο αριθμός των μεταναστών/στριών ήταν ιδιαίτερα αυξημένος τον αιώνα αυτό λόγω των μεγάλων πολεμικών συγκρούσεων στην Ευρώπη. Κατά πλειοψηφία αναζητούσαν εργασία ώστε να μπορέσουν να επιβιώσουν. Όσες ανύπαντρες και άτεκνες γυναίκες μετανάστευαν στην Βενετία απασχολούνταν κατά κύριο λόγο ως οικιακές υπηρέτριες, ώστε να μπορέσουν να συλλέξουν ένα χρηματικό ποσό για την προίκα τους. Ένα μέρος αυτών εργαζόνταν ως ιερόδουλες στα περίχωρα της πόλης, ενώ άλλες ασχολήθηκαν με την μαγεία. Κατά τους πρώτους μήνες της άφιξής τους δεν είχαν την δυνατότητα να προσφύγουν στην δικαιοσύνη σε περίπτωση που κάποιος εργοδότης τους τις κακομεταχειριζόταν. Δηλαδή, τουλάχιστον κατά τον πρώτο καιρό της άφιξής τους, πρακτικά τουλάχιστον, δεν είχαν πλήρη νομική υπόσταση στην πόλη.⁹⁹ Επιπλέον γυναίκες που μετανάστευσαν στην πόλη της Βενετίας συχνά κατηγορούνταν για μαγεία. Παρόλα αυτά με την πάροδο του χρόνου πολλές κατάφεραν να ενταχθούν στην βενετική κοινωνία. Επιπλέον οι επιμιξίες μεταξύ ντόπιων κατοίκων και μεταναστών ήταν εξαιρετικά συχνό φαινόμενο και

---

⁹⁸ Chojnacka, M. 124-128.

⁹⁹ Chojnacka, M. 82-87.

βοήθησε στην ενσωμάτωση των μεταναστών/στριών στην Βενετική κοινωνία. Άλλες γυναίκες κατάφεραν να ενσωματωθούν σχετικά γρήγορα καθώς εργάζονταν σε κάποια τέχνη που ήδη γνώριζαν, όπως η φαρμακευτική, ή η ζωγραφική.¹⁰⁰

Μπορεί να γίνει λοιπόν σαφές ότι το μεγαλύτερο μέρος του βενετικού λαού, ανεξαρτήτως φύλου χρειάζονταν να εργαστεί για να εξασφαλίσει την επιβίωση του. Έτσι, όσον αφορά τις κατώτερες τάξεις -ροπολο-, η έννοια του γάμου ήταν συνυφασμένη με την οικονομική ανεξαρτησία. Σπάνια ένα αντρόγυνο θα αποφάσιζε να παντρευτεί σε περίπτωση που δεν είχε την οικονομική δυνατότητα να εγκατασταθεί σε ένα δικό του σπίτι. Το κόστος ενοικίασης ενός σπιτιού δεν ήταν απαγορευτικό. Και ο άντρας και η γυναίκα χρειάζονταν να συνεισφέρουν οικονομικά ώστε να μπορέσει να συσταθεί ένα νέο νοικοκυριό. Μια γυναίκα που άνηκε στην τάξη του “ροπολο” παντρευόταν περίπου το 19ο ή το 20ο έτος της ηλικίας της, -αρκετά αργότερα από μια πατρικία-, καθώς χρειάζονταν η ίδια να συλλέξει χρήματα για την προίκα της. Μέρος της προίκας συνήθως αποτελούσε η επίπλωση του νέου σπιτιού, που προσφερόταν από την οικογένεια της νύφης.¹⁰¹ Ένα νεόνυμφο ζευγάρι σπάνια θα αναζητούσε καταφύγιο στο πατρικό της σπίτι.¹⁰² Το ποσοστό των νεόνυμφων ζευγαριών που κατοικούσαν μαζί με τους γονείς τους ή τα αδέρφια τους ήταν εξαιρετικά μικρό. Επιπλέον ένα μεγάλο ποσοστό ανύπανδρων γυναικών έβρισκε καταφύγιο κάτω από τη στέγη ενός συγγενή, παντρεμένου η και ανύπαντρου. Ο ρόλος που είχε μέσα σε αυτό το σπίτι, συνήθως ήταν αυτός της οικιακής υπηρέτριας. Σε άλλες περιπτώσεις μπορούσε να αναλάβει κάποιον βοηθητικό ρόλο στην επιχείρηση της οικογένειας που της προσέφερε στέγη. Μπορούσε όμως να εργάζεται ώστε να παρέχει στο σπίτι και οικονομική βοήθεια. Γενικότερα ένα τυπικό βενετικό νοικοκυριό δεν αποτελούνταν μόνο από το αντρόγυνο, και τα ανήλικα τέκνα,

---

¹⁰⁰ Chojnacka, M. 97-101.

¹⁰¹ Chojnacka, M. 4-6.

¹⁰² Chojnacka, M. 24-25.

αλλά σε ορισμένες περιπτώσεις μέσα σε αυτό ζούσαν υπηρέτες, ή συγγενείς του γαμπρού ή της νύφης.¹⁰³

Αντίθετα για τις πατρικές γυναίκες, κύριο στοιχείο του αυτοπροσδιορισμού τους αποτελούσε η οικογενειακή τους κατάσταση, αν δηλαδή ήταν έγγαμες ή άγαμες.¹⁰⁴ Για τις γυναίκες που ανήκαν στις υψηλές κοινωνικές τάξεις οι κοινωνικές νόρμες ήταν πολύ πιο αυστηρές. Ήταν πλήρως ταυτισμένες με τον οικιακό χώρο και το μεγαλύτερο μέρος της ζωής τους το περνούσαν σε αυτό τόσο πριν όσο και μετά από τον γάμο. Η σεξουαλικότητα των γυναικών αυτών οριζόνταν αποκλειστικά από τους συζύγους τους, ενώ οι ίδιες δεν μπορούσαν να έχουν επιθυμίες, αντ' αυτού ήταν πλήρως υποταγμένες σε αυτούς. Ακόμη τις περισσότερες φορές η διαφορά ηλικίας σε έναν γάμο ευγενών ήταν αισθητή, αφού κατά κύριο λόγο ο άνδρας ήταν δεκατέσσερα με είκοσι χρόνια μεγαλύτερος.¹⁰⁵

Ένας από τους κύριους θεσμούς του γάμου ήταν η προίκα.¹⁰⁶ Γενικότερα η περιουσία που διέθετε μια γυναίκα είχε σε αρκετές περιπτώσεις αυτοσκοπό την πληρωμή του ποσού που χρειαζόταν να καταβληθεί ως προίκα για την τέλεση ενός γάμου. Ακόμα και αν επιστρεφόταν ένα τμήμα του ποσού λογικά θα επαναχρησιμοποιούταν για τον ίδιο σκοπό.¹⁰⁷ Όσον αφορά την προίκα όμως σε πολλές περιπτώσεις γυναίκες όλων των κοινωνικών τάξεων δεν αποζημιώνονταν για την προίκα τους σε περίπτωση χηρείας¹⁰⁸. Έτσι μπορούμε να συμπεράνουμε αφενός ότι τον κύριο λόγο στην διαχείριση της προίκας είχε ο σύζυγος και αφετέρου ότι η ίδια η γυναίκα

---

¹⁰³ Chojnacka, M. 6-10.

¹⁰⁴ Chojnacka, M. 79.

¹⁰⁵ M, C, Coelho M. 3.

¹⁰⁶ Crouzet-Pavan. 233.

¹⁰⁷ M, C Coelho, M. 3.

¹⁰⁸ Ambrosini, F. 424.

μπορούσε να βρεθεί σε οικονομικό αδιέξοδο σε περίπτωση χηρείας. Είναι εύκολο να εννοηθεί λοιπόν ότι υπήρξε ως ένα βαθμό εξαρτημένη είτε από την πατρική της οικογένεια είτε από τον σύζυγο της.

Από μαρτυρίες επισκεπτών στη Βενετία μαθαίνουμε την ιδιαίτερη σημασία που δινόταν στην ταπεινοφροσύνη και την αγνότητα των γυναικών της πόλης.¹⁰⁹ Οποιαδήποτε γυναίκα διατηρούσε σχέσεις με έναν ή περισσότερους άντρες εκτός γάμου, λογίζονταν ως πόρνη. Στις τάξεις των πατρικών οι ανύπαντρες γυναίκες παρέμεναν κλεισμένες στο σπίτι τους. Από αυτό μπορούσαν να φύγουν τις πρωινές μόνο ώρες με την προϋπόθεση ότι θα συνοδεύονταν από κάποια υπηρέτρια. Ακόμη η ενδυμασία τους περιελάβανε ογκώδη ενδύματα και συνήθως ένα πέπλο με το οποίο κάλυπταν το κεφάλι τους.¹¹⁰ Αντίθετα οι άντρες μπορούσαν να συνάπτουν σχέσεις εκτός γάμου χωρίς να ασκείται σε αυτούς ιδιαίτερη κριτική από τους εκκλησιαστικούς θεσμούς. Σε αρκετές περιπτώσεις επίσης άνδρες αποκαθιστούσαν μέσω γάμου τις γυναίκες με τις οποίες διατηρούσαν εξωσυζυγικές σχέσεις.¹¹¹

Όσον αφορά την μόρφωση των γυναικών, αυτή λάμβανε χώρο κυρίως στα μοναστήρια από τον 16^ο αιώνα. Μέσα στις μονές υπήρχε η δυνατότητα για ενασχόληση με την λογοτεχνία, τη ποίηση και τη θρησκευτική γραμματεία. Επιπλέον πολλές γυναίκες μορφώνονταν ώστε να μπορούν να μάθουν τρόπους και κανόνες καλής συμπεριφοράς.¹¹² Υπάρχουν ορισμένες εξαιρέσεις γυναικών που φοίτησαν στο πανεπιστήμιο. Συγκεκριμένα η Elena Lucrezia Cornaro Piscopia (1646-1684) είναι η πρώτη Βενετή γυναίκα απόφοιτος πανεπιστημίου και συγκεκριμένα

---

¹⁰⁹Crouzet-Pavan, 233.

¹¹⁰Crouzet-Pavan, 233-234.

¹¹¹Ambrosini, F. 430.

¹¹²Ambrosini, F. 423-424.

της Φιλοσοφικής σχολής. Από τον 18^ο αιώνα εισέρχονται μαζικότερα γυναίκες στα πανεπιστήμια, ενώ εισάγεται ο όρος «γυναίκα της διανόησης». Γυναίκες όμως οικονομικά ασθενέστερες συνήθως μορφώνονταν αποκλειστικά στο σπίτι τους.¹¹³ Σε ορισμένα ευαγή ιδρύματα υπήρχε η δυνατότητα μόρφωσης για νεαρής ηλικίας γυναίκες, χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων που φιλοξενούνταν εκεί ως οικότροφοι.¹¹⁴

Σε μεγάλο μέρος της βιβλιογραφίας της Βενετίας, ερευνώντας κάνεις το πεδίο της έμφυλης καθημερινότητας, συνειδητοποιεί πως μεγάλο μέρος είναι αφιερωμένο αποκλειστικά στις γυναίκες ανωτέρων κοινωνικών τάξεων, οι οποίες σπάνια εργάζονταν. Ο λόγος που επέλεξα να αφιερώσω ένα ολόκληρο τμήμα της εργασίας αποκλειστικά στην γυναικεία εργασία, είναι οι ιδιαιτερότητες αυτής. Ο μέχρι ενός σημείου κοινωνικός αποκλεισμός από το συντεχνιακό σύστημα, σε συνδυασμό με την ανάγκη για επιβίωση, πιστεύω πως κατατάσσουν τις γυναίκες κατώτερων κοινωνικών τάξεων ως μια ξεχωριστή κοινωνική ομάδα όσον αφορά τον κόσμο της εργασίας. Το γεγονός ότι οι γυναίκες κατά κύριο λόγο αναγκάστηκαν να δουλέψουν σε εναλλακτικές θέσεις εργασίας, αρκετές φορές απομακρυσμένες από το συντεχνιακό σύστημα οδήγησε στην δημιουργία νέων θέσεων εργασίας.

---

¹¹³Knapton, M. 7-8.

¹¹⁴ Chojnacka, M. 121.

Μέρος Τρίτο:

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο: ΟΙΚΙΑΚΟΙ ΥΠΗΡΕΤΕΣ/ΤΡΙΕΣ, ΤΟ ΑΝΕΙΔΙΚΕΥΤΟ

ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΔΥΝΑΜΙΚΟ ΤΗΣ ΒΕΝΕΤΙΑΣ.

Στον πληθυσμό της Βενετίας, εκτός από τους πατρικούς, τους «cittadini» και τους τεχνίτες -οι οποίοι υπήρξαν κατά κύριο λόγο μέλη συντεχνιών και για τους οποίους έγινε λόγος στα προηγούμενα κεφάλαια-, συγκαταλέγεται και το ανειδίκευτο εργατικό δυναμικό. Σύμφωνα με ιστορικούς το ανειδίκευτο εργατικό δυναμικό αποτελούσε περίπου τα 2/3 του γενικού πληθυσμού της Βενετίας. Χαρακτηριστικό των ανειδίκευτων εργατών, είναι πως ζούσαν κάτω από τα όρια της φτώχειας και πως η επιβίωση τους, λόγω οικονομικών δυσχερειών ήταν αβέβαιη. Επιπλέον, μεγάλο μέρος της συγκεκριμένης κοινωνικής ομάδας αποτελούσαν γυναίκες και παιδιά. Μια από τις πιο διαδεδομένες επαγγελματικές δραστηριότητες, όχι μόνο στην κλίμακα των ανειδίκευτων εργατών, αλλά και όλης της βενετικής κοινωνίας, ήταν αυτή των οικιακών υπηρετών¹¹⁵. Η δυνατότητα πρόσληψης ενός, ή και περισσότερων οικιακών υπηρετών, αποτελούσε ένδειξη ευημερίας.¹¹⁶ Για αυτόν τον λόγο οι οικιακοί υπηρέτες εργάζονταν κατά κύριο λόγο σε κατοικίες αριστοκρατών. Σε ορισμένες κατοικίες ευκατάστατων ευγενών, οι

¹¹⁵ Πλακωτός Γ -, (2015), «Θεσμική κατοχύρωση και αόρατοι κόσμοι», στο Διαλέτη Α, Πλακωτός Γ, Πούπου Άννα , *Ιστορία της Βενετίας και της Βενετικής Αυτοκρατορίας, 11ος-18ος αι.* Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, 150-151.

¹¹⁶ Chojnacka, M. (2001). *Working Women of Early Modern Venice*, Βαλτιμόρη: The Johns Hopkins University Press, 1.

υπηρετές ζούσαν σε δικά τους δωμάτια μέσα στον οίκο, περνώντας έτσι το μεγαλύτερο μέρος της ημέρας στην αφάνεια.¹¹⁷

Το επάγγελμα του οικιακού υπηρέτη επέλεγαν συνήθως μετανάστες, ιδίως γυναίκες. Η πλειοψηφία των γυναικών που μετανάστευαν στην πόλη της Βενετίας, ιδιαίτερα την πρώιμη νεότερη περίοδο για λόγους επιβίωσης αναγκάζονταν να ασκήσουν το συγκεκριμένο επάγγελμα.¹¹⁸ Δεν ταυτίζεται όμως απόλυτα η συγκεκριμένη επαγγελματική δραστηριότητα με την μετανάστευση. Την περίοδο της αναγέννησης συγκεκριμένα, ένα μεγάλο μέρος του οικιακού υπηρετικού προσωπικού προέρχονταν από αστικά στρώματα. Το ½ των οικιακών υπηρετών δηλαδή προέρχονταν από οικογένειες τεχνιτών.¹¹⁹ Επιπλέον, μέρος του ανειδίκευτου εργατικού δυναμικού και κατά συνέπεια των υπηρετών, προέρχονταν από σκλάβους τους οποίους εμπορεύονταν από τα σκλαβοπάζαρα της μεσογείου.¹²⁰

Εξετάζοντας την οικογενειακή κατάσταση ενός μέσου οικιακού υπηρέτη στην Βενετία, διαπιστώνουμε πως η πλειοψηφία αυτών, υπήρξε άγαμη, ιδιαίτερα κατά την πρώιμη νεότερη περίοδο.¹²¹ Τα υψηλά ποσοστά αγαμίας των οικιακών υπηρετών μπορούν να δικαιολογηθούν από αρκετούς παράγοντες. Σε μεγάλο βαθμό ζούσαν απομονωμένοι, ιδιαίτερα κατά τον 16^ο και 17^ο αιώνα, ενώ η συντριπτική πλειοψηφία των οικιακών υπηρετών ζούσε αποκλειστικά στο σπίτι των εργοδοτών της.¹²² Επιπλέον από το σύνολο των νοικοκυριών που στελέχωναν υπηρετικό

---

¹¹⁷ Brown, P, F, (2000). « Behind the Walls: The Material Culture of Venetian Elites» στο: J, D. Martin, Romano (επιμ.), *Venice Reconsidered: The History and Civilization of an Italian City-State, 1297-1797*, Βαλτιμόρη: The Johns Hopkins University Press, 305.

¹¹⁸ Chojnacka, M. 86.

¹¹⁹ Moya, J, C. (2007), "Domestic Service in a Global Perspective: Gender, Migration, and Ethnic Niches", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 33 (4), 567.

¹²⁰ Crouzet-Pavan, E. (2002). *Venice Triumphant*, (μτφρ.) Lydia G. Cochrane, Βαλτιμόρη: Johns Hopkins University Press, 169.

¹²¹ Chojnacka, M. 4.

¹²² Chojnacka. M. 10.

προσωπικό κατά την πρώιμη νεότερη περίοδο, μόνο το 1/3 προσλάμβανε παραπάνω από έναν οικιακό υπηρέτη.¹²³ Μια ακόμη αίτια που μπορεί να αποδοθεί ο μικρός αριθμός των έγγαμων οικιακών υπηρετών, αποτελεί ένα από τα νομοθετήματα που εισήχθησαν το 1541 σχετικά με τις υποχρεώσεις των υπηρετών· σύμφωνα με το οποίο απαγορευόταν οι άντρες υπηρέτες να παντρευτούν, ή ακόμη και να ζητήσουν σε γάμο μια υπηρέτρια, αν δεν είχε πρώτα συναινέσει ο εργοδότης τους.¹²⁴

Όντας μια από τις μεγαλύτερες εργασιακές ομάδες της Βενετίας, η νομοθεσία σχετικά με τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των υπηρετών δεν σταμάτησε να τροποποιείται μέσα στους αιώνες. Υπεύθυνοι για την έκδοση νόμων σχετικά με την σχέση εργοδοτών και υπηρετών, κατά τον 13^ο αιώνα, υπήρξαν η Γερουσία και το μεγάλο συμβούλιο. Η πρόσληψη ενός οικιακού υπηρέτη γινόταν αφού ο ίδιος και ο εργοδότης του υπογράφανε πρώτα μια συμβολαιογραφική πράξη¹²⁵. Το 1338 ψηφίστηκε από την γερουσία, πως κανένας εργοδότης δεν μπορεί να δεσμεύσει μέσω συμβολαίου κάποιον υπηρέτη, άντρα ή γυναίκα, να εργαστεί για διάστημα πάνω από δέκα έτη. Ενώ το 1386 το διάστημα αυτό μειώθηκε σε 6 έτη. Το σώμα με την πρωταρχική ευθνή για τη έκδοση νομοθετημάτων σχετικά με την οικιακή εργασία, ήταν οι «capi di sestieri»· ευγενείς αξιωματούχοι, διορισμένοι στα 6 μεγαλύτερα τμήματα της πόλης γνωστά ως «sestieri».¹²⁶ Συγκεκριμένα όλοι οι υπηρέτες, για να χαρακτηρίζεται η εργασία τους νόμιμη, έπρεπε να είναι εγγεγραμμένοι στο μητρώο των «capi di sestieri», πιθανόν ήδη από τον 13^ο αιώνα.¹²⁷

---

¹²³ Chojnacka, M. 22.

¹²⁴ Romano, D. (1991), "The Regulation of Domestic Service in Renaissance Venice". *The Sixteenth Century Journal*, 22 (4), 671.

¹²⁵ Πλακωτός Γ. 152.

¹²⁶ Romano, D. 662-663.

¹²⁷ Romano, D. 666.

Ένα από τα πρωιμότερα νομοθετήματα που ρύθμιζαν τις σχέσεις μεταξύ των υπηρετών και των εργοδοτών τους ήταν αυτό του 1287. Σύμφωνα με τον νόμο, οποιαδήποτε οικιακή υπηρέτρια ασκούσε πορνεία εντός του οίκου που εργαζόταν, -ως πορνεία λογίζονταν και η προγαμιαίες σχέσεις- όφειλε να πληρώσει υψηλό πρόστιμο -50 λιρών-. Σε περίπτωση που δεν είχε την οικονομική δυνατότητα να καταβάλει το πόσο θα ραπιζόταν, θα στιγματιζόταν και θα εξορίζονταν. Το 1387 ο συγκεκριμένος νόμος τροποποιήθηκε. Άντρες που σύναπταν ερωτικές σχέσεις με οικιακές υπηρέτριες τιμωρούνταν με τρίμηνη φυλάκιση. Οι ολοένα αυξανόμενες κλοπές υπηρετών σε βάρος εργοδοτών, οδήγησαν το μεγάλο συμβούλιο, το 1490 να ψηφίσει νόμο, σύμφωνα με τον οποίο οι υπηρέτες που ασκούσαν κλοπή, θα καταδικάζονταν με τις ίδιες ποινές, με τους κοινούς κλέφτες. Τέλος ένα ακόμη νομοσχέδιο που εισήχθη τον 15^ο αιώνα και συγκεκριμένα το 1493 κανόνιζε τις οφειλές των εργοδοτών προς τους υπηρέτες. Συγκεκριμένα οποιοσδήποτε υπηρέτης που προσλαμβάνονταν με ετήσιο συμβόλαιο, δεν διεκδικούσε τα δεδουλευμένα του εντός πενταετίας, τα χρέη του εργοδότη του προς αυτόν παραγράφονταν. Αναλογικά, οποιοσδήποτε προσλαμβάνονταν με μηνιαία βάση, έπρεπε να διεκδικήσει τα δεδουλευμένα του εντός διετίας. Αυτός ο νόμος ευνοούσε τους εργοδότες και ιδιαίτερα τους κληρονόμους τους, καθώς δεν μπορούσε κάποιος υπηρέτης σε περίπτωση θανάτου του εργοδότη του μετά το συγκεκριμένο χρονικό διάστημα που οριζόταν να διεκδικήσει τα δεδουλευμένα του¹²⁸

Το 1503 υπήρξε ημερομηνία σταθμός για την ιστορία της οικιακής εργασίας στην Βενετία. Οι «*capri di sestieri*» εξέδωσαν μια σειρά από νομοθετήματα και νομοθετικές αναθεωρήσεις σχετικά με την ρύθμιση των κανόνων της οικιακής εργασίας στην πόλη. Μια από τις τροποποιήσεις έγινε πάνω σε έναν νόμο που είχε ψηφίσει το μεγάλο συμβούλιο το 1284. Σύμφωνα με αυτόν τον νόμο οποιοσδήποτε προσλάμβανε έναν υπηρέτη που δεν είχε εκτίσει το

---

¹²⁸ Romano, D. 664-665.

συμβόλαιο του με τον προηγούμενο εργοδότη του όφειλε να πληρώσει πρόστιμο. Ο νόμος αυτός τροποποιήθηκε, καθώς προστέθηκε και η ποινή φυλάκισης σε όποιον παρακινούσε κάποιον υπηρέτη να εγκαταλείψει τον εργοδότη του. Για να διασφαλιστεί η σταθερότητα μεταξύ των εργοδοτών και του υπηρετικού τους προσωπικού, το 1503 αποφασίστηκε πως όποιος υπηρέτης εγκατέλειπε τον εργοδότη του πριν την λήξη του συμβολαίου, όφειλε να επιστρέψει όλο το χρηματικό ποσό που είχε λάβει από αυτόν. Επιπλέον σε μια τέτοια περίπτωση ο υπηρέτης θα ραπιζόταν ως προς παραδειγματισμό. Σε περίπτωση όμως που επέστρεφε, θα του επιστρέφονταν και τα χρήματά του πίσω. Πολλοί εργοδότες κακοποιούσαν τους υπηρέτες τους σκόπιμα, με αποτέλεσμα να τους εγκαταλείψουν, ώστε να στελεχώνουν υπηρετικό προσωπικό, χωρίς να καταβάλουν καθόλου χρήματα. Για να αντιμετωπιστεί αυτή η κατάσταση, ένα από τα νομοθετήματα του 1503 ήταν το εξής: σε περίπτωση που κάποιος εργοδότης κακοποιεί φυσικά κάποιον υπηρέτη του · ο υπηρέτης έχει κάθε δικαίωμα να τον εγκαταλείψει. Επιπλέον μπορεί να διεκδικήσει ολόκληρο το μισθό του συμβολαίου του, ακόμη και να κρατήσει τα ρούχα που του έδινε ο εργοδότης του. Επιπλέον για την προστασία των γυναικών υπηρετριών, είχε ψηφιστεί νόμος, σύμφωνα με τον οποίο οποιοσδήποτε εργοδότης ασελγούσε σε κάποια υπηρέτρια, εγγεγραμμένη στα μητρώα των «*capri de sestieri*», εκτός από το ολόκληρο το ποσό του συμβολαίου, όφειλε να της δώσει προίκα ανάλογη της θέσης της. Επιπλέον πλήρωνε 50 λίρες ως πρόστιμο. Πάντως, για να επιβληθεί η κοινωνική και ηθική ευταξία, οι απόγονοι ενός ευγενή, και μιας υπηρέτριας, από το 1422, βάσει νόμου δεν θεωρούνταν ευγενείς και αποκλείονταν από τα συμβούλια¹²⁹

Καθώς είχαν προκύψει προβλήματα όσον αφορά τον έλεγχο των υπηρετών από το κράτος, -είχαν σημειωθεί μέχρι και δολοφονίες εργοδοτών από τους υπηρέτες τους-, το 1541 το συμβούλιο

---

¹²⁹ Romano, D. 662-664.

των δέκα παραχώρησε την νομοθετική εξουσία για τους οικιακούς υπηρέτες, από τους «*capri di sesteri*», σε ένα διμελές συμβούλιο, το οποίο μπορούσε να πάρει αποφάσεις ακόμη και για τη θανατική καταδίκη των υπηρετών.¹³⁰ Αρχικά το συμβούλιο εξέδωσε νόμο σχετικά με τις διαπροσωπικές σχέσεις μεταξύ των υπηρετών. Απαγορεύτηκε η οποιαδήποτε προσβολή μεταξύ του υπηρετικού προσωπικού. Στην συνέχεια όρισαν ως ποινή, για κάποιον υπηρέτη ο οποίος εγκατέλειπε τον εργοδότη του, το ράπισμα. Η ίδια ποινή ορίστηκε και για τους υπηρέτες που προσέφεραν στέγη σε ξένους και σε αυτούς που ασκούσαν πορνεία εντός του οίκου του εργοδότη τους. Την περίοδο αυτή ορίστηκε πως για να τελεστεί ένας γάμος μεταξύ υπηρετών, έπρεπε να δοθεί πρώτα η άδεια από τον εργοδότη.¹³¹

Γενικότερα οι νέες αυτές νομοθεσίες δεν αποσκοπούσαν σε καμία περίπτωση στην βελτίωση των συνθηκών εργασίας των υπηρετών. Αντιθέτως φαίνεται να είναι μια σειρά από περιορισμούς αναφορικά με τη συμπεριφορά των υπηρετών. Συγκεκριμένα απαγορεύτηκε οι υπηρέτες να φορούν συγκεκριμένα ενδύματα, πχ μεταξωτά καπέλα, ενώ όφειλαν να ντύνονται ευπρεπώς. Απαγορεύτηκε να χυδαιολογούν και να χρησιμοποιούν μη κόσμιο λεξιλόγιο. Επιπλέον ο μισθός των οικιακών υπηρετών δεν μπορούσε να ξεπερνάει το ένα δουκάτο το μήνα. Ακόμη ως μισθός των παραμανών-τροφών ορίζονταν τα έξι δουκάτα τον χρόνο, ενώ ταυτόχρονα δεν μπορούσαν να εγκαταλείψουν την εργασία τους μέχρι το βρέφος που είχαν αναλάβει να απογαλακτιστεί. Οι νέες νομοθεσίες του 16^{ου} αιώνα αποσκοπούσαν και στην δημιουργία ενός πιο σταθερού εργατικού δυναμικού, όσον αφορά το υπηρετικό προσωπικό. Ο υπηρέτης που επιθυμούσε να εγκαταλείψει τον εργοδότη του όφειλε να τον ενημερώσει πριν την λήξη του συμβολαίου του, ενώ για να κρατήσει τον ρουχισμό που του προσέφερε ο εργοδότης έπρεπε να

---

¹³⁰ Romano, D. 666-667.

¹³¹ Romano, D. 671.

έχει υπηρετήσει αυτόν ένα συγκεκριμένο χρονικό διάστημα, έξι μήνες οι άντρες και έναν χρόνο οι γυναίκες. Αξίζει να σημειωθεί πως οι γυναίκες κατά γενικό κανόνα, δεσμεύονταν με μεγαλύτερα χρονικά συμβόλαια από τους άντρες. Οι ποινές για τους παραβάτες έγιναν αυστηρότερες. Η φυλάκιση και η καταναγκαστική εργασία στις γαλέρες έγινε η συνήθης τιμωρία για αυτούς που καταπατούσαν τις νομοθεσίες. Τέλος υπήρχε προσπάθεια καταστολής των υπηρετών ώστε να αποφευχθούν η εντάσεις, καθώς απαγορευτήκαν μέχρι και οι συναθροίσεις υπηρετικού προσωπικού.¹³²

Όσον αφορά τις διαπροσωπικές σχέσεις μεταξύ υπηρετριών και εργοδοτών σε μεγάλο βαθμό αυτές ήταν σχέσεις πατρωνίας.¹³³ Σε αρκετές περιπτώσεις η γυναίκα υπηρέτης λάμβανε μερίδιο της κληρονομιάς από τον εργοδότη της, καθώς και τα παιδιά της σε περίπτωση που είχε.¹³⁴ Παρόλα αυτά σπάνια σπάνια παντρευόταν, ενώ σε λίγες περιπτώσεις παιδιά ασκούν το επάγγελμα του οικιακού υπηρέτη, καθώς προτιμούνταν οι ενήλικες.¹³⁵

Τον 16^ο αιώνα άλλαξε και ο τρόπος που αντιμετώπιζε η ελίτ τους οικιακούς υπηρέτες. Ενώ τον 14^ο και τον 15^ο αιώνα φαίνεται ότι οι περισσότεροι υπηρέτες είναι γυναίκες, συγκεκριμένα τα 2/3, από τον 16^ο αιώνα και μετά αυτό αλλάζει. Πριν τον 16^ο αιώνα δηλαδή, η υπηρεσία ήταν μια κατά κύριο λόγο γυναικεία εργασία. Από τον 16^ο αιώνα και μετά, η υπηρεσία ταυτίζεται με τον ανδρισμό και ο υπηρέτης αποκτά ένα πιο αριστοκρατικό στυλ. Δηλαδή ο υπηρέτης γίνεται σύμβολο εξουσίας για τον εργοδότη του. Οι υπηρέτες φορούσαν ακριβά ρούχα και συνόδευαν τους εργοδότες τους μέσα στην πόλη. Υιοθέτησαν κυρίαρχα πρότυπα ανδρισμού και έγιναν ένα

---

¹³² Romano, D. 671, 674.

¹³³ Ambrosini, F. (2000). «Toward a Social History of Women in Venice» στο: J, D. Martin, Romano (επιμ.), *Venice Reconsidered: The History and Civilization of an Italian City-State, 1297-1797*, Βαλτιμόρη: The Johns Hopkins University Press, 437.

¹³⁴ Chojnacka, M. 44-45.

¹³⁵ Chojnacka, M. 21.

σύμβολο επίδειξης για τον εργοδότη τους. Επιπλέον ακολουθούσαν συγκεκριμένο αριστοκρατικό τρόπο ζωής συνδεδεμένο αρκετές φορές και με τις τέχνες.¹³⁶ Στα μέσα του 18^{ου} οι άντρες αποτελούσαν περίπου το 50% του υπηρετικού προσωπικού της Βενετίας.¹³⁷

Οι οικιακοί υπηρέτες πράγματι αποτέλεσαν μια από τις πιο κακοπληρωμένες εργασίες στην πόλη της Βενετίας. Οι συνεχείς νομοθετικές μεταρρυθμίσεις θεωρώ πως φανερώνουν τον ολοένα και εντονότερο έλεγχο τους από τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα της πόλης. Η παροχή υπηρεσιών αποτέλεσε και μισθολογικά, αλλά και βάσει ελευθεριών μια δυσμενή εργασία, την οποία επέλεγαν κυρίως μετανάστες/στρίες και οικονομικά ασθενείς υπήκοοι της πόλης. Θα υποστήριζα ότι όχι μόνο συγκριτικά με τον κόσμο της εργασίας, αλλά και με το επαγγελματικό στρώμα των ανειδίκευτων εργατών, βρίσκονταν στα χαμηλότερα επίπεδα κοινωνικής διαστρωμάτωσης .

---

¹³⁶ Romano, D. 666-667.

¹³⁷ . Moya, J, C. 570.

Μέρος Τρίτο:

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο: ARSENALOTTI: ΟΙ ΝΑΥΤΕΡΓΑΤΕΣ ΤΗΣ BENETIAS.

Από τον 13^ο αιώνα η Βενετία, έχοντας επεκταθεί εδαφικά και έχοντας δημιουργήσει έναν αξιόλογο στόλο αποτέλεσε μια σημαντική ναυτική και εμπορική δύναμη της εποχής.¹³⁸ Μπορεί να εννοηθεί λοιπόν, πως για την κατασκευή και την συντήρηση των γαλερών και των πολεμικών πλοίων της πόλης, ήταν απαραίτητη η ύπαρξη ενός αξιόλογου σώματος ναυτεργατών. Στην Βενετία, εκτός από τα ιδιωτικά ναυπηγία, όπου μπορούσαν να απασχοληθούν οι ναυτεργάτες της πόλης, υπήρξαν και τα δημόσια, όπου ανήκαν στην πολιτεία. Τα δημόσια ναυπηγία της πόλης βρίσκονταν στο ίδιο οικιστικό συγκρότημα με τα δημόσια οπλοστάσια. Η ονομασία του συγκροτήματος αυτού αποδίδεται στα ιταλικά/βενετικά με τον όρο «Arsenale». Για την Βενετία, το «Arsenale» υπήρξε σημαντικός θεσμός για την στρατιωτική και εμπορική ισχύ της πόλης, ενώ αποτέλεσε και σημείο αναφοράς για τους επισκέπτες της πόλης¹³⁹. Το «Arsenale» αποτελούσε κάτι περισσότερο από ένα ναυπηγείο. Αποτελούσε μια από τις πιο σύνθετες βιομηχανικής περιοχές πανευρωπαϊκά, κατά την προβιομηχανική περίοδο.¹⁴⁰ Συγκεκριμένα στα κρατικά

---

¹³⁸ Πλακωτός Γ –, (2015), «Μεταξύ Ανατολής και Δύσης: η συγκρότηση της Βενετικής Αυτοκρατορίας», στο: Διαλέτη Α., Πλακωτός Γ, Πούπου Α., , *Ιστορία της Βενετίας και της Βενετικής Αυτοκρατορίας, 11ος-18ος αι.* Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, 42

¹³⁹ R, C, Davis. (1991). *Shipbuilders of the Venetian Arsenal, Workers and Workplace in the Preindustrial City*, Βαλτιμόρη: Johns Hopkins University Press, 9-10.

¹⁴⁰ F, C, Black. (2001). *Early Modern Italy: A Social History*, Λονδίνο: Routledge Taylor & Francis group, 71.

ναυπηγία του «Arsenale» χτίζονταν και επισκευάζονταν πλοία, ενώ κατασκευάζονταν όλα τα συναφή εξαρτήματα που σχετίζονταν με τη ναυπηγική π.χ. πανιά ή σχοινιά. Επιπλέον στο οικιστικό συγκρότημα του «Arsenale», φυλάσσονταν και κατασκευάζονταν όπλα. Λόγο της μεγάλης του έκτασης, και της ποικιλίας των εργαζομένων που εργάζονταν σε αυτό, μπορεί να χαρακτηριστεί ως μια «πόλη», μέσα στην πόλη της Βενετίας, με δικιά του ξεχωριστή ταυτότητα.

77 Ο έλεγχος της ομαλής λειτουργίας και η τήρηση της φορολογίας εξασφαλιζόταν από τους 3 πάτρωνες (savi).

Δεν ήταν όλοι οι τεχνίτες που εργάζονταν στο «Arsenale» κατασκευαστές πλοίων. Αρκετοί τεχνίτες εργάστηκαν ως κατασκευαστές σχοινιών, ή καλωδίων, ως κατασκευαστές πυρίτιδας, ως σιδηρουργοί, πριονιστές ή και αχθοφόροι. Πάντως ως «Arsenalotti» χαρακτηρίζονταν τα μέλη των τριών μεγάλων συντεχνιών που σχετίζονταν άμεσα με την ναυπηγική, καθώς και οι μαθητευόμενοι στις συντεχνίες αυτές. Τις συντεχνίες αυτές αποτελούσαν οι κατασκευαστές των πλοίων, οι κατασκευαστές κουπιών και οι καλαφάτες. Οι εργαζόμενοι στους τομείς αυτούς αποτέλεσαν το μεγαλύτερο μέρος των εργαζομένων του «Arsenale». Υπήρξαν επίσης και δευτερευούσης σημασίας συντεχνίες, όπως αυτή των ξυλόγλυπτών. Το μεγαλύτερο μέρος του εργατικού δυναμικού των «arsenalotti» πάντως, υπάγονταν σε μια από τις τρεις μεγάλες συντεχνίες. Τα μέλη της συντεχνίας των κατασκευαστών των πλοίων ήταν υπεύθυνα για την δημιουργία των καρινών, των πλαισίων και των ραβδώσεων των πλοίων. Οι καλαφάτες ήταν υπεύθυνοι τοποθέτηση των καμπινών και του κήτους των πλοίων. Επιπλέον επιδιόρθωναν ρωγμές σε σημεία των πλοίων. Τέλος οι κατασκευαστές κουπιών παρήγαγαν χιλιάδες κουπιά απαραίτητα για την κίνηση των γαλερών.¹⁴¹ Μέχρι τον 15ο αιώνα το μεγαλύτερο μέρος του ναυτεργατών της Βενετίας απασχολούνταν σε ιδιωτικά ναυπηγεία. Την συντριπτική πλειοψηφία ναυπηγών

---

¹⁴¹ R, C, Davis, 15-16.

αποτελούσαν οι ξυλουργοί και οι καλαφάτες. Επιπλέον η πολιτεία είχε το δικαίωμα να επιστρατεύσει τους τεχνίτες που στελέχωναν τα ιδιωτικά ναυπηγεία, -σε περίπτωση που υπήρχε άμεση ανάγκη-, να εργαστούν στα κρατικά ναυπηγεία. Μεγαλύτερη συντεχνία ήταν αυτή των κατασκευαστών των πλοίων, ενώ οι καλαφάτες εργάζονταν τις μισές ώρες από τους πλοιοκατασκευαστές, τουλάχιστον τον 16^ο αιώνα.¹⁴² Δεν ήταν ωστόσο όλοι οι εργαζόμενοι στα ναυπηγεία εξειδικευμένοι τεχνίτες, ή μέλη κάποιας συντεχνίας. Την πρώιμη νεότερη περίοδο π.χ. μόνο τα 2/3 των εργαζομένων του «Arsenale ανήκαν σε κάποια από τις συντεχνίες.¹⁴³ Λόγω της ποικιλίας όμως και της ρευστότητας που υπήρχε στο εργατικό δυναμικό του «Arsenale», είναι δύσκολο να προβούμε με ακρίβεια και τέτοιους υπολογισμούς.¹⁴⁴ Σύμφωνα με άλλες πηγές η αναλογία όσον αφορά τους εργαζόμενους ή μη σε συντεχνίες στην περιοχή του «Arsenale, ήταν 1:1).¹⁴⁵ Μέρος του ανειδίκευτου εργατικού δυναμικού αποτέλεσαν και γυναίκες οι οποίες από την πρώιμη νεότερη περίοδο μπορούσαν να εργάζονται στην περιοχή του «Arsenale». Μπορούσαν να εργαστούν ως κατασκευάστριες ιστών, στα σιδηρουργεία του συγκροτήματος του «Arsenale», ενώ μπορούσαν να εργαστούν ακόμη και ως ναύτες στα πλοία και της γαλέρες της πόλης.¹⁴⁶

Πριν τον 4ο βενετό-τούρκικο πόλεμο (1570–1573), το να εγγραφεί κάποιος σε κάποια από τις συντεχνίες του «Arsenale» δεν ήταν εύκολο. Μετά την ναυμαχία της Ναύπακτου (1571), καθώς υπήρχε άμεση ανάγκη για την κατασκευή ισχυρού στόλου - λόγω της οθωμανικής απειλής- η εγγραφή σε κάποια από τις συντεχνίες των δημόσιων ναυπηγείων έγινε εξαιρετικά ευκολότερη. Επιπλέον οι μισθοί των υπαλλήλων των δημόσιων ναυπηγείων, κατά κάποιο βαθμό

¹⁴² Frederic C. Lane. (1973). *Venetian ships and shipbuilders of the Renaissance*, Βαλτιμόρη: Johns Hopkins University Press, 177.

¹⁴³ F, C, Black. 77.

¹⁴⁴ F, C, Black. 78.

¹⁴⁵ F, C, Black. 100.

¹⁴⁶ F, C, Black. 89.

ισοσταθμιστήκαν με αυτούς των ιδιωτικών.¹⁴⁷ Μέχρι τα μέσα του 16^{ου} αιώνα οι μισθοί των ναυτεργατών που δούλευαν στον δημόσιο τομέα, ήταν χαμηλότεροι από αυτούς που δούλευαν στον ιδιωτικό.¹⁴⁸ Επιπλέον παραχωρήθηκε μία σειρά από προνόμια στους «arsenalotti». Από το 1500 όποιος εγγράφονταν στο εργατικό δυναμικό των ναυτεργατών του «Arsenale» πληρωνόταν ακόμη και όταν έφτανε σε μία ηλικία στην οποία δεν μπορούσε πλέον να εργαστεί. Συγκεκριμένα η προϋπόθεση για να λάβει τον μισθό του ήταν να παρουσιαστεί στο ναυπηγείο.¹⁴⁹ Πολλοί βενετοί υπήκοοι, θέλοντας να επωφεληθούν από αυτές τις αλλαγές έσπευσαν να εγγραφούν στους καταλόγους των συντεχνιών του «Arsenale».

Το κατώτατο ημερομίσθιο ενός ναυτεργάτη ήταν 6 soldi τη μέρα. Στα τέλη του 16ου το ανώτατο όριο έφτασε μέχρι και τα 24 soldi ημερησίως, ενώ λίγο αργότερα μέχρι και τα 40 soldi. Αξίζει να σημειωθεί πως από τον 15ο αιώνα μέχρι και τον 18ο το ανώτατο όριο των 40 soldi δεν ξεπεράστηκε,¹⁵⁰ ενώ το μέσο ημερομίσθιο ενός ανειδίκευτου εργάτη την πρώιμη νεότερη περίοδο ήταν 8-10 soldi.¹⁵¹ Η οικονομική ασφάλεια σε συνδυασμό με της υψηλές απολαβές και ο σταθερός μισθός ώθησαν μεγάλο μέρος του βενετικού λαού να αναζητήσει εργασία στα κρατικά ναυπηγία.

Τον 16^ο αιώνα για να περιοριστούν τα κρατικά έξοδα, απολύθηκε ένα μεγάλο μέρος του ανειδίκευτου εργατικού δυναμικού που δεν υπάγονταν σε κάποια συντεχνία. Επιπλέον συστάθηκε μια επιτροπή, με στόχο τον έλεγχο της εργασίας των τεχνιτών και την διατήρηση των μισθών σε φυσιολογικά πλαίσια. Επιπλέον έγινε μια προσπάθεια από την πολιτεία, να εξισώσει κατά κάποιο

---

¹⁴⁷ R, C, Davis, 16-19.

¹⁴⁸ Frederic C. Lane, 177.

¹⁴⁹ R, C, Davis, 15.

¹⁵⁰ R, C, Davis, 28.

¹⁵¹ Chojnacka, M. (2001). *Working Women of Early Modern Venice*, Βαλτιμόρη: The Johns Hopkins University Press,6.

βαθμό τους μαθητευόμενους με τους εργάτες των ναυπηγιών. Οι μαθητευόμενοι σταμάτησαν να αντλούν τον μισθό τους από τους δασκάλους τους, αλλά δινόταν απευθείας σε αυτούς. Επιπλέον κατέστη ευκολότερη η πρόσληψη των μαθητευομένων, ως κανονικοί εργάτες. Στα μέσα του 16^{ου} αιώνα η μαθητεία μειώθηκε από τα 8 στα 6 έτη.¹⁵²

Ο πληθωρισμός όμως που ακολούθησε στις τελευταίες δεκαετίες του 16^{ου} σε αρκετά δυσμενή θέση τους «arsenalotti». Ενώ παρατηρήθηκε μία γενικότερη αύξηση στους μισθούς, ακόμα και των ανειδίκευτων εργατών που στελέχωναν τον ιδιωτικό τομέα, όπως των κτιστών, οι μισθοί των ναυτεργατών -που υπάγονταν στο δημόσιο τομέα- παρέμειναν στάσιμοι. Επιπλέον, παρατηρήθηκε μία γενικότερη αύξηση των τιμών, με αποτέλεσμα οι ναυτεργάτες που στελέχωναν το δημόσιο τομέα να μην μπορούν να αγοράσουν τα απαραίτητα αγαθά για την επιβίωσή τους. Οι μειωμένες ανάγκες της πόλης για παραγωγή πλοίων οδήγησαν σε μείωση των ωρών εργασίας των ναυτεργατών. Η «Giustizia vecchia», είχε θεσπίσει πολύ αυστηρούς κανόνες ως προς την τήρηση των ωραρίων, συνεπώς σταδιακά υποβαθμίστηκε η εργασία των «Arsenalotti».

Δεδομένης της σταδιακής υποβάθμισης της ποιότητας της εργασίας και των χαμηλών αποδοχών αυτής, ορισμένοι ναυτεργάτες, οι οποίοι είχαν εγγραφεί τους προηγούμενους αιώνες στα κρατικά ναυπηγία, επέλεξαν να μην εργάζονται, αλλά να παρουσιάζονται στο ναυπηγείο ηλικιωμένοι, ανήμποροι για εργασία, ώστε να λάβουν τον μισθό τους. Για να μπορέσει να αποφευχθεί αυτή η κατάσταση η γερουσία μέσω ενός σώματος, - του Colleggiotto-, αποφάσισε τερματίσει τέτοιες καταστάσεις. Θεσπίστηκε ότι οι απαιτούμενες ημέρες εργασίας ήταν 150. Οποιοσδήποτε εργαζόμενος δεν παρουσιαζόταν τουλάχιστον 150 ημέρες τον χρόνο στο ναυπηγείο θα απολυόταν. Στην πραγματικότητα όμως, οι ημέρες ήταν πολύ λιγότερες καθώς οι θρησκευτικές

---

¹⁵² Frederic C. Lane, 178-185.

αργίες καταλάμβαναν μεγάλο μέρος του βενετικού ημερολογίου. Επιπλέον το «Colleggiotto» είχε σκοπό την αξιολόγηση των εργαζομένων, και μπορούσε να προβεί σε μειώσεις και αυξήσεις μισθών.¹⁵³ Όταν κάποιος γίνονταν δεκτός, είτε ως τεχνίτης είτε ως μαθητευόμενος στα κρατικά ναυπηγεία, μπορούσε να εργαστεί και στον ιδιωτικό τομέα παράλληλα. Σύμφωνα με τις καταγραφές, ένα σημαντικό ποσοστό διαχρονικά εργάζονταν στον ιδιωτικό τομέα, και επέστρεφαν στα κρατικά ναυπηγεία σε μεγάλη ηλικία, χωρίς να μπορούν να πράξουν ουσιαστικά σημαντικό έργο. Συνεπώς η θέσπιση απαιτούμενων ορών εργασίας αιτησίως ήταν ένα απαραίτητο μέτρο, που περιόρισε τέτοια φαινόμενα.¹⁵⁴

Γενικότερα, τον 17ο αιώνα μεγάλο μέρος των τεχνιτών λόγω της υποβάθμισης των συνθηκών εργασίας στα κρατικά ναυπηγεία, αποχώρησε από αυτά, αναζητώντας εργασία είτε στον ιδιωτικό τομέα, είτε εκτός της πόλης.¹⁵⁵ Για να μειώσει η βενετική κυβέρνηση τον αριθμό των μαζικών αποχωρήσεων από κρατικά ναυπηγεία, αποφάσισε το έτος 1629 να εισάγει μεταρρύθμιση, όσον αφορά την εγγραφή των "Arsenalotti" στις συντεχνίες. Συγκεκριμένα για να μπορέσει κάποιος να γίνει μαθητευόμενος στα κρατικά ναυπηγεία, θα έπρεπε να έχει εγγραφεί στο μητρώο, την στιγμή της βάπτισης του. Στο μητρώο έγγραφαν πατεράδες τους γιους τους και έτσι οι συντεχνίες των ναυτεργατών πήραν μία κληρονομική μορφή. Με το ξέσπασμα της πανώλης (1629) προέκυψε ανάγκη για άμεση πρόσληψη εργατικού δυναμικού, έτσι αυτό το μέτρο αναστάλθηκε μέχρι το 1650. Οι εγγεγραμμένοι στο μητρώο ξεκινούσαν τη μαθητεία από τα 10 έτη.¹⁵⁶

---

¹⁵³ R, C, Davis, 21-23.

¹⁵⁴ F, C, Black. 78.

¹⁵⁵ R, C, Davis, 19.

¹⁵⁶ R, C, Davis, 19-20.

Επιπλέον τον 17ο αιώνα παραχωρήθηκαν στους ναυτεργάτες μία σειρά από παροχές ώστε να γίνει η εργασία στα κρατικά ναυπηγεία περισσότερο επιθυμητή στο ευρύ κοινό. Συγκεκριμένα παραχωρήθηκε στους ναυτεργάτες δωρεάν κρασί, παρέμεινε το δικαίωμα μισθού σε ανίκανους για εργασία ηλικιωμένους ανθρώπους και δόθηκαν ορισμένες φοροαπαλλαγές. Γενικότερα όμως η ποιότητα εργασίας είχε υποβαθμιστεί. Συγκεκριμένα συντεχνίες είχαν συγχωνευθεί όπως για παράδειγμα, τον καλαφατών με των υπεύθυνων για το χτίσιμο και το σανίδωμα των γαλερών. Σε μία προσπάθεια πρόσληψης νέων μαθητευόμενων, το κράτος της Βενετίας από αποφάσισε να προσλάβει ένα νέο σώμα μαθητευόμενων ναυτεργατών με την ονομασία "fanti grossi". Οι συγκεκριμένοι, αντί να εγγραφούν στο μητρώο και να ξεκινήσουν τη μαθητεία τους στα 10 τους έτη, προσλαμβάναν ως μαθητευόμενοι περίπου σε ηλικία 18-22 ετών. Μαθήτευαν μόνο δύο χρόνια και στην συνέχεια προσλαμβάνονταν ως καταρτισμένοι ναυτεργάτες της εκάστοτε συντεχνίας. Λόγω της άμεσης ανάγκης για την πρόσληψη καταρτισμένων εργατών οι εξετάσεις που έπρεπε ένας υποψήφιος εργάτης ναυτεργάτης να δώσει μειώθηκαν, από δύο σε μία. Στην ουσία από τον 17ο αιώνα, οι «arsenalotti» ήταν ένα σώμα λιγότερο καταρτισμένο από ότι τους προηγούμενους αιώνες, με σταθερό εργατικό δυναμικό.¹⁵⁷

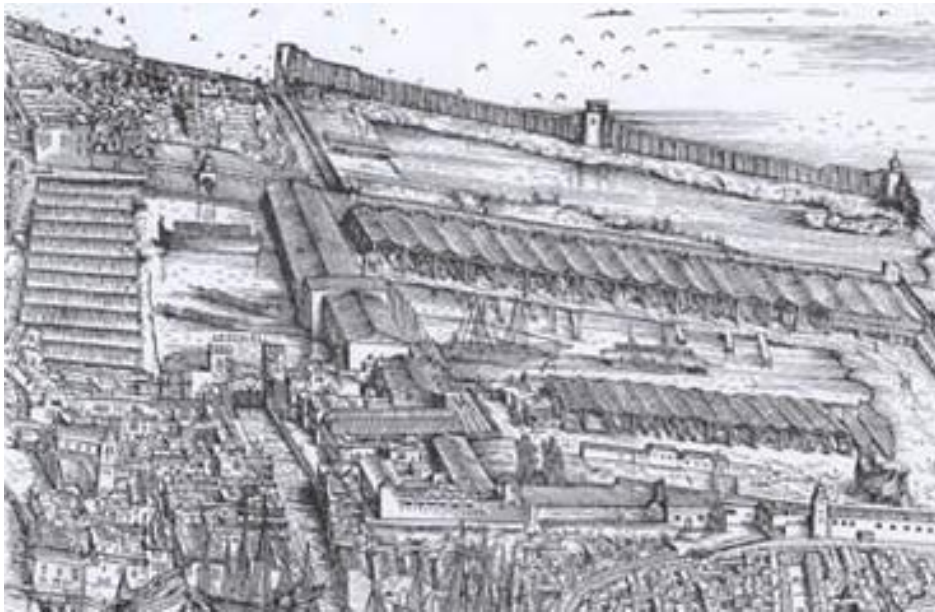
Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός, πως η συγκεκριμένη κοινότητα είχε το εξής χαρακτηριστικό, πως στην περιοχή γύρο από τα ναυπηγεία κατοικούσαν κυρίως εργαζόμενοι στον τομέα της ναυπηγικής. Πολύ νωρίτερα από την βιομηχανική εποχή, στην Βενετία παρατηρείται το φαινόμενο, οι εργάτες να κατοικούν σε μια συνοικία δίπλα από τον τόπο εργασίας τους. Μάλιστα, ήδη από τον 15^ο αιώνα η περιοχή να αποκτά ταυτότητα. Πολλές κατοικίες δόθηκαν ως δωρεά -σε εργαζόμενους σε υψηλόβαθμες θέσεις στο ναυπηγείο-, από την πολιτεία. Οι περιοχές

---

¹⁵⁷R, C, Davis, 32-33.

που κατοικούσαν κατά κύριο λόγο οι ναυτεργάτες, ήταν αυτές του «San Martino» και του «San Biaggio»¹⁵⁸

Το συγκρότημα «Arsenale αδιαμφισβήτητα αποτέλεσε έναν χώρο, όπου μπορούσαν οι κάτοικοι της Βενετίας να εργαστούν σε διάφορους τομείς. Θεωρώ, πως οι ναυτεργάτες που υπάγονταν στο δημόσιο τομέα δύσκολα θα μπορούσαν να εξομοιωθούν με τα μέλη των υπολοίπων συντεχνιών. Οι συνεχείς μεταρρυθμίσεις του κράτους της Βενετίας, οι μισθολογικές διαφορές καθώς και τα επιμέρους χαρακτηριστικά της συγκεκριμένης εργασίας πιστεύω τους εντάσσουν σε μια διαφορετική κοινωνική ομάδα, είτε ήταν ανειδίκευτοι είτε όχι.

159

---

¹⁵⁸ R, C, Davis, 96-98.

¹⁵⁹ Jacopo de' Barbari, 1500.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ:

Στο πρώτο μέρος της παρούσας εργασίας αναλύθηκε η δομή του συντεχνιακού συστήματος. Παρουσιάστηκε ο ιεραρχικός χαρακτήρας των συντεχνιών και κατ'επέκταση ο καταμερισμός της εργασίας σε αυτές. Αναλύθηκε η εποπτεία των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων από τα ανώτερα και ο έλεγχος της οικονομίας εν γένει. Στο τέλος του πρώτου μέρους καθίσταται σαφές πως τα μέλη των συντεχνιών, ανεξάρτητα από τον ρόλο και την ιεραρχική θέση που είχαν σε αυτήν, αποτελούσαν τα πιο προνομιούχα μέλη της τάξης των πληβείων όσον αφορά την κοινωνική και οικονομική τους θέση. Η «εργασία» σε όλες της πτυχές της, (παραγωγή-πώληση-κατανάλωση), ελέγχονταν από την βενετική κυβέρνηση. Συνεπώς το συντεχνιακό σύστημα όπως εφαρμόστηκε αποτελεί ένα σύστημα πλήρους ελεγχόμενης οικονομίας.

Στην δεύτερη ενότητα παρουσιάστηκαν οι δυνατότητες επαγγελματικής απασχόλησης των γυναικών της Βενετίας κατά την πρώιμη νεότερη περίοδο. Γίνεται κατανοητό πως σε αντίθεση με τις πατρίκιες, οι πληβείες γυναίκες έπρεπε να εργάζονται ώστε να μπορέσουν να συνεισφέρουν οικονομικά στο νοικοκυριό. Όμως σε ελάχιστες περιπτώσεις αυτές μπορούσαν να γίνουν δεκτές ως μέλη συντεχνιών. Έτσι, ήταν υποχρεωμένες να αναζητούν άλλες μορφές εργασίας, όπως η πώληση ειδών πρώτης ανάγκης, η μισθωτή εργασία στον τομέα της υφαντουργίας, ή ακόμη και η μαγεία, ώστε να μπορέσουν να επιβιώσουν. Η εργασία των γυναικών, ήταν συνήθως πιο χαμηλόμισθη, ενώ ο χαρακτήρας των εργασιακών σχέσεων στη Βενετία τις οδήγησε σε μεγάλο βαθμό σε μια διαρκή προσπάθεια επιβίωσης, καταφεύγοντας ακόμη σε πολύ χαμηλόμισθα επαγγέλματα, όπως της οικιακής υπηρέτριας, ή και επαγγέλματα που βρίσκονταν στα όρια της νομιμότητας, όπως η πορνεία ή η μαγεία. Η δυσμενής θέση των πληβείων γυναικών θεωρώ πως

τις ανάγκασε να σχηματίσουν δίκτυα και να εμπορεύονται προϊόντα, καθώς τέτοιες πρακτικές υπήρξαν μονόδρομος ως προς την εξασφάλιση των αναγκαίων τους πόρων.

Στην τρίτη και τελευταία ενότητα γίνεται αναφορά στα πιο χαμηλόμισθα μέλη της τάξης των πληβείων, τους ανειδίκευτους εργάτες. Αυτοί σε μεγάλο βαθμό εργάζονταν ως οικιακοί/ες υπηρέτες/τριες σε σπίτια πατρικίων. Επομένως χρησιμοποιήθηκε το παράδειγμα των οικιακών υπηρετών/τριών ώστε να μπορέσει να γίνει μια αποτίμηση της κοινωνικής και οικονομικής τους θέσης. Μέσα από την μελέτη της νομοθεσίας σχετικά με το ζήτημα των οικιακών υπηρετών/τριών κατανοούμε την κοινωνική τους θέση, τα δικαιώματά τους, αλλά και τους μετασχηματισμούς ως προς την εργασιακή τους θέση. Στο τελευταίο μέρος της τρίτης ενότητας γίνεται μια αντίστοιχη προσπάθεια όσον αφορά τους ναυτεργάτες που εργάζονταν στα δημόσια ναυπηγεία της πόλης - arsenalotti-. Προσωπικά, περιέβαλα το ανειδίκευτο εργατικό δυναμικό στην ίδια ενότητα με τους ναυτεργάτες που υπάγονταν στο δημόσιο τομέα, καθώς από την περίοδο παρακμής του «arsenale» οι μισθοί και των ανειδίκευτων εργατών, και των οικιακών υπηρετών/τριών ήταν εξαιρετικά χαμηλοί. Μάλιστα όπως αναφέρω και στο συγκεκριμένο κεφάλαιο πολλοί ήταν αυτοί που αναζητούσαν συμπληρωματική εργασία.

Βιβλιογραφία:

1. Διαλέτη, Α. (2015), «Κυβερνώντες και κυβερνώμενοι: ιδεολογία, πολιτική ισχύς και κοινωνικές ιεραρχίες στη μητρόπολη και στην αυτοκρατορία», στο Α. Διαλέτη, Γ. Πλακωτός, Α. Πούπου, *Ιστορία της Βενετίας και της Βενετικής Αυτοκρατορίας, 11ος-18ος αι.* Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών.
2. Allerston, P. (2011), «An Undisciplined Activity? Lace Production in Early Modern Venice», στο: Buchner, T, Hoffmann-Rehmitz, P, R (επιμ), *Shadow Economies and Irregular Work in Urban Europe.* Βιέννη: LIT Verlag.
3. Ambrosini, F. (2000). «Toward a Social History of Women in Venice» στο: J, D. Martin, Romano (επιμ.), *Venice Reconsidered: The History and Civilization of an Italian City-State, 1297-1797*, Βαλτιμόρη: The Johns Hopkins University Press.
4. Black, F, C. (2001). *Early Modern Italy: A Social History*, Λονδίνο: Routledge Taylor & Francis group.
5. Brown, H, F. (1907). *Studies in the history of Venice*, Λονδίνο: J. Murray.
6. Brown, P, F. (1997). *Art and life in Renaissance Venice*, Νέα Υόρκη: Prentice Hall.
7. Brown, P, F. (2000). « Behind the Walls: The Material Culture of Venetian Elites» στο: J, D. Martin, Romano (επιμ.), *Venice Reconsidered: The History and Civilization of an Italian City-State, 1297-1797*, Βαλτιμόρη: The Johns Hopkins University Press.
8. Chojnacka, M. (2001). *Working Women of Early Modern Venice*, Βαλτιμόρη: The Johns Hopkins University Press.
9. Crouzet-Pavan, E. (2002). *Venice Triumphant*, (μτφ.) Lydia G. Cochrane, Βαλτιμόρη: Johns Hopkins University Press.
10. Coelho M, C, *Women in the Republic of Venice: Destinies and Choices*
11. Davis R, C, (1991). *Shipbuilders of the Venetian Arsenal, Workers and Workplace in the Preindustrial City*, Βαλτιμόρη: Johns Hopkins University Press.
12. Frederic C. Lane. (1973). *Venetian ships and shipbuilders of the Renaissance*, Βαλτιμόρη: Johns Hopkins University Press.
13. Garrett, M. (200), *Venice*, Νέα Υόρκη: Interlinked books.
14. Kamen, H. (2002), *Πρώιμη Νεότερη ευρωπαϊκή ιστορία*, (μτφ) Ε, Καλογιάννη, (επιμ) Κ, Γαγαννάκης, Αθήνα: Μεταίχμιο
15. Lane, F.S. (2007), *Βενετία η θαλασσοκράτειρα*, (μτφ) Κ. Κουρεμένος, (επιμ), Γ, Παγκράτης, Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.
16. Mackenney, R. (1987). *Tradesmen and traders: The world of the guilds in Venice and Europe*, c. 1250-c. 1650, Εδιμβούργο: Croom Helm London & Sydney
17. Mackenney, R. (2020), Venice as the Polity of Mercy: Guilds, Confraternities and the Social Order, c. 1250–c.1650. *The American Historical Review*, 125 (5).
18. McCray, P. (1999). *Glassmaking in Renaissance Venice: The Fragile Craft*, Νέα Υόρκη: Ashgate Publishing.
19. Mocarelli, A. (2008), Guilds Reappraised: Italy in the Early Modern Period. *International Review of Social History*, 53 (S16).
20. Moya, J, C. (2007), “Domestic Service in a Global Perspective: Gender, Migration, and Ethnic Niches”, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 33 (4).
21. Renard, G. (1918). *Guilds in the Middle Ages*, Λονδίνο: G. Bell and sons, ltd.

22. Robert C. Davis. (2014). «The Geography of gender in the Renaissance», στο: Judith C. Brown-Robert C. Davis (επιμ.), *Gender and Society in Renaissance Italy*, Νέα Υόρκη: Routledge Taylor & Francis Group.
23. Romano, D. (1991), “The Regulation of Domestic Service in Renaissance Venice”. *The Sixteenth Century Journal*, 22 (4), 671.
24. Sally, S. (1995), «Marriage or a Career? Witchcraft as an Alternative in Seventeenth-Century Venice», *Journal of Social History*, 28(4), 861.
25. Thayer, R. W. (1908). *A short history of Venice*, Βοστώνη: Houghton.
26. Trivellato, F. (2006). « Murano Glass, Continuity and Transformation (1400-1800) » στο: P, Lanaro (επιμ.), *At the Centre of the Old World: Trade and Manufacturing in Venice and the Venetian Mainland, 1400-1800*, Τορόντο: Centre for reformation and Renaissance studies.
27. Trivellato, F. (2008), «Guilds, Technology and Economic Change in Early Modern Venice», στο: Epstein, S. R. (επιμ.), *Guilds, Innovation, and the European Economy, 1400-1800*. Νέα Υόρκη: Cambridge University Press.
28. Valentina, M. D. (2006). « The Silk Industry of Venice: Guilds and Labour Relations in the Seventeenth and Eighteenth Centuries » στο: P, Lanaro (επιμ.), *At the Centre of the Old World: Trade and Manufacturing in Venice and the Venetian Mainland, 1400-1800*, Τορόντο: Centre for reformation and Renaissance studies.

